

VARIABLES EN EL PROCÉS DE MI-
NORITZACIO DE LA COMUNITAT
LINGUISTICA CATALANA.

Tesi de Doctorat presentada per
Miquel Pueyo i París.

Director: Dr. Joan Solà.

Lleida, Primavera de 1.987.

Agraeixo el guiatge inicial del Dr. Lluís
García i la direcció del Dr. Joan Solà, no
únicament per l'encert amb què dirigí el
meu treball sinó també per la immillorable
atenció amb què revisà els mecanoscrits
originals.

I N D E X

I.- LLENGÜES EN CONTACTE	8
1.- LLENGÜES EN CONTACTE	9
1.1. Necessitat històrica i història de la necessitat	9
1.2. Uriel Weinreich: els fonaments científics.	14
2.- BILINGÜISME	22
2.1. Bilingüisme i bilingüismes	22
2.2. Algunes precisions metodològiques sobre el bilingüisme	31
2.3. El bilingüisme a examen	35
2.4. Crisàlides i papallones: les valoracions del bilingüisme	46
2.5. El component mític del bilingüisme	51
3.- DIGLOSSIA	57
3.1. Diglòssia 'a la catalana'	57
3.2. Els orígens: Jean Psichari	62
3.3. La diglòssia segons Charles A. Ferguson ..	66
3.4. La revisió de Joshua A. Fishman. Usos i abusos	71
4.- CONFLICTE LINGÜÍSTIC	81
4.1. La definició de Lluís V. Aracil	81
II.- LA COMUNITAT LINGÜÍSTICA CATALANA	90
1.- COMUNITAT LINGÜÍSTICA	91
1.1. Díficils definicions	91
1.2. Existeixen comunitats lingüístiques bilin- gües?	98

2.- LA COMUNITAT LINGÜÍSTICA CATALANA	108
2.1. Situació del català dins el conjunt europeu..	108
2.2. Conflicte lingüístic i disgregació	114
2.2.1. La fragmentació de la comunitat lin- güística catalana	116
2.2.2. Unitat filològica o unitat sociolin- güística?	119
 III.- EL PROCES DE MINORITZACIÓ	126
1.- LA SITUACIÓ MINORITARIA	127
1.1. Llengües minoritàries i llengües minorit- zades	127
1.1.1. La situació minoritària: història i característiques	130
1.2. Factors que propulsen la minorització	135
1.2.1. Condicions històriques i socio- econòmiques	135
1.2.2. Política lingüística	137
1.2.3. Mecanismes psico-socials	139
1.2.4. La facilitació de la llengua expansi- va	143
1.3. Mecanismes psico-sociològics de la minorit- zació	147
 2.- LA INTERPOSICIÓ	156
2.1. Glotofàgia, préstecs i enxebrismo	156
2.2. Interferència i interposició: aspectes es- tructurals i funcionals	161

3.- EL MODEL HISTORIC	167
3.1. Modernització, reconstrucció de l'Estat i situació minoritària	167
3.2. La història "efusiva" de la llengua cata- lana	178
3.2.1. Recuperació o davallada?	185
3.2.2. Defereses, abandaments i minorització lingüística	189
3.3. L'obsessió legalista	197
4.- L'ESPRINT ALGUERES COM UN MODEL DE SOLUCIÓ FINAL..	205
4.1. L'alguerèsisme màgic i la trama històrica...	205
4.2. L'escola italiana en els primers anys del nou Estat	207
4.3. Alguerès, italià i sard, entre 1.861 i 1.961	210
4.4. El procés de substitució de l'alguerès	214
4.4.1. L'esprint de l'alguerès	218
4.5. La síndrome de Clavellet	221
4.6. Conclusions	222
 IV.- LA FACILITACIÓ	 227
1.- LA FACILITACIÓ	228
1.1. Concepte, condicions necessàries i proce- sament	228
1.2. A l'entorn del conflicte lingüístic	235
1.2.1. Llatí, català i llengua nacional en l'ensenyament secundari i superior...	235

1.2.2. La llengua de l'escola	242
1.2.3. Estratègies, assimilació i catalanització	248
2.- LA IMPLANTACIÓ ESCOLAR	258
2.1. Consolidació estatal i implantació escolar a l'Occident europeu	258
2.2. L'escola a Itàlia	266
2.3. L'escola a França	278
2.3.1. Antic Règim, Revolució i bonapartisme: una trajectòria coherent	278
2.3.2. Els inicis de la consolidació escolar en el segle XIX	290
2.3.3. L'edat d'or: els mestres de la III República	295
2.4. L'escola a Espanya	306
2.4.1. Escola, impostos i servei militar	306
2.4.2. L'etern retorn de la Llei Moyano	320
2.4.3. Deficiències i insuficiències de l'escola espanyola en el segle XX	329
2.5. En síntesi	335
V.- REFERENCIES BIBLIOGRÀFIQUES	346

I.- LLENGÜES EN CONTACTE

1. LLENGÜES EN CONTACTE.

1.1. Necessitat històrica i història de la necessitat.

Es el mite de Babel un dels més celebrats de la versió judaica dels orígens de la Humanitat. En la narració bíblica, els petulants constructors -els més diligents dels quals foren els catalans, si s'ha de creure la llegenda- van ésser condemnats a la dispersió i fragmentada llur llengua original comuna, que encara devia ésser la mateixa amb què Adam, l'home sense melic, que digué el poeta, batejà tots els éssers de la Creació.

En general, la diversitat que el desastre de Babel originà ha estat avaluada negativament -sense massa arguments, tot s'ha de dir- i no han faltat en cap moment ni enyorades ni futuribles propostes de recuperar o instaurar el monolingüisme universal. A propòsit: que aquestes solucions globals traspuïn sovint un rerafons teocràtic o impositiu no és pas una dada a menystenir. Durant el segle XVI, per exemple, autors toscans, francesos i holandesos lloaren la idoneïtat i la universalitat de llurs llengües respectives, en funció del seu estretíssim parentiu (sic) amb l'hebreu, la llengua que, en la tradició cristiana, més acostada a l'original hom podia suposar.

Posteriorment, això mateix o coses similars han estat afirmades, amb arguments pseudo-científics, del basc, el rus o el castellà. Tractant-se de defensar la superioritat intrínseca de la pròpia llengua, creure que realment aquesta ha estat escollida per la divinitat a l'hora de manifestar-se als homes, forneix arguments, per exemple a un dels mites més difosos de la cultura islàmica:

"God is all-knowing, all powerfull; He knows and can utilize all languages; He chose Arabic as the vehicle of his ultimate revelations to the world; consequently, the Arabic language must be, in important respects, better than other languages." (Ferguson, 1.959b: 376)

El fet que calgui cercar l'assumpció d'una llengua universal comuna en el passat mític o en les utopies del futur permet de subratllar, en tot cas, una tènue divisió entre els dos bàndols enfrontats en la querella dels antics i els moderns. Dels primers, Castelaó blasma amb ironia llur afany de cercar la perfecció "l aixando pol-á escala zoolóxica":

"(...) os mesmos que consideran o mito da Torre de Babel como un castigo, e renegan da vida ascendente. Mais eu digo-lhes que a variedade de idiomas, co-a súa variedade de culturas, é o siño distintivo da nosa especie, o que nos fai superiores aos animais. (...) Un can de Turquia oubea igoal que un can de Dinamarca (...) ¿E sabedes por qué? Porque os probes animais ainda están no idioma universal..." (Castelaó, 1.944: 43)

El tema, però, amaga quelcom més que paradoxes. Si haguéssim d'apurar-lo, caldria demarnar-se qui, com quan, per què i amb quines intencions -confessables o malicioses- ha defensat o blasmat sense matisos l'unilin-

guisme planetari. Històricament, la ideologia de les cultures dominants ha tendit a ridiculitzar l'obstinació dels pobles que persistien a defensar el dret de viure en la pròpia llengua i ha lloat, en canvi, les excel·lències i els avantatges d'engolir-se els prejudicis romàntics i incorporar-se a la comitiva triomfant de la Francofonia o la Hispanitat, per posar dos exemples ben estridents. Tanmateix, aquesta mateixa ideologia esdevé bifront i capaç d'alterar radicalment el seu discurs característic, després d'experimentar a casa seva o a la dels afins (Quebec, Filipines) les queixalades d'una glotofàgia de signe oposat. És gràcies a aquesta transmutació que se senten cada cop amb més freqüència, els planys dels representants d'una cultura estatal que, després d'haver-se cruspit tranquil·lament i durant segles tantes llengües de França, d'Àsia i Àfrica, exigeix enèrgicament solidaritats contra l'hidra anglòfona i enlaira el penó del dret a ésser diferents.

"(...) le sort du français est lié à celui du breton, de l'alsacien, du flamand, de l'occitan, du corse et du basque, car, loin de s'opposer, ils peuvent se renforcer mutuellement face à l'homogénéisation linguistique qui nous guette." (Gobard, 1.976: 45)

Des d'una perspectiva científica, aquesta mena de desqualificacions globals, bé siguin referides a la diversitat lingüística o al monolingüisme, forçosament han de semblar suspectes d'una passió gens innocent.

Objectivament parlant, la primera cosa que hom pot afirmar amb certesa és que la Humanitat, si més no de Babel ençà, mai no ha parlat una única llengua i que resulta arriscat de pretendre anticipar-nos al futur, mitjançant impulsos que són fonamentalment emotius. Històricament, els individus integrants de les comunitats d'aquest planeta rarament han estat estrictament monolingües; fins i tot en els grups més petits i rudimentaris, un percentatge variable dels seus membres ha estat sempre capaç d'expressar-se i/o d'entendre una llengua distinta a la de la comunitat d'origen. Naturalment, s'ha d'entendre que, *strictu sensu*, es tracta d'una característica dels individus, no de les comunitats. La crònica mateixa de l'existència del nostre món ens pot convèncer del fet que aquesta realitat ha estat i és senzillament innegable, ja que:

"It is probably true that no language group has ever existed in isolation from other language groups, and the history of languages is replete with examples of language contact leading to some form of bilingualism." (Grosjean, 1982: 1)

La complexitat -tanmateix explicable- de les interaccions entre grups lingüístics no pressuposa un model monolític, immutable, ni sotmès a cap tipus de predestinació, sinó que respon a les mutacions històriques, econòmiques, polítiques... dels grups mateixos i de l'equilibri entre ells. L'enfocament que més rigorosament i adequada pot avaluar i interpretar aquestes mutacions i, en general, la història de l'activitat lingüística

dels grups humans, el proporciona la sociolingüística.

Es mitjançant l'estudi sistemàtic de l'ús lingüístic que esdevé possible d'interpretar científicament aquesta història, sense acceptar grolleres versions d'inspiració animista o ideològica. Reclosos dins els límits de l'estudi de l'estructura lingüística, això esdevindria senzillament impossible.

"Mentre que els gramàtics antiquats i els lingüistes avançats estudien idiomes o varietats lingüístiques fent abstracció dels medis socioculturals en què funcionen i existeixen, els sociolingüistes n'estudien l'ús, que és precisament llur relació amb els respectius medis. Per prevenir malentesos, advertiré que, per "ús", no entenc pas solament la manera com la llengua és usada, sinó una cosa molt més fonamental: el fet mateix que és efectivament usada." (Aracil, 1.979: 39)

I és que allò que hom pot denominar equilibri d'ús entre les diverses llengües no depèn en absolut de les hipotètiques propietats intrínseques de l'estructura lingüística d'aquestes, sinó de factors que, com acabo de subratllar, pertanyen al domini de la història, la política, la geografia... i que es desprenen de les condicions d'existència de les llengües respectives. Breument: **la investigació desenvolupada ha demostrat que no existeix cap tipus de desigualtat estructural o estàtica entre les llengües; ans al contrari, que és innegable el caràcter potencialment pluri funcional de qualsevol varietat lingüística.** Les limitacions en l'ús d'una varietat lingüística no provenen en cap cas de les seves característiques estructurals, que són sempre il·limitades, sinó de les

limitacions i restriccions imposades pel context en què aquesta varietat és usada i, en definitiva, actualitzada. Com Einar Haugen ha dit, "There are no limits to the elaboration of language except those set by the ingenuity of man." (Haugen, 1.966a: 103)

1.2. Uriel Weinreich: els fonaments científics.

L'any 1.953, el de la publicació de *Languages in contact. Findings and Problems*, (Weinreich, 1.953), ben aviat considerada un chef d'oeuvre en el camp de la investigació de les relacions interlingüístiques, assenyala una fita important en el procés d'elaboració d'un paradigma científic per a la sociolingüística.

L'arribada als Estats Units de milions d'emigrants europeus, durant les primeres dècades del segle XX, podia haver proporcionat als sociòlegs i lingüistes nord-americans un intens estímul i una oportunitat immillorable d'analitzar els fenòmens de contacte lingüístic propiciats per la diversitat de l'allau demogràfic i la fesomia dels processos d'integració. Dissortadament, els sociòlegs es preocuparen gairebé exclusivament de l'assimilació de les minories ètniques i els lingüistes no semblaren excessivament interessats pel tema de les interferències ni per l'observació de les condicions d'existència de les diverses llengües. No fou fins als anys 60 que adquiriren importància excepcional els primers grans estudis sobre el contacte

de llengües, agrupables sota dos grans epígrafs:

~~l'arab i l'italià~~. Tot plegat, això no fa sinó incrementar el valor d'anticipació de *Languages in contact*, obra d'Uriel Weinreich, un investigador procedent -com Einar Hauger- del camp de la lingüística estricta i que hom considera un dels pioners en l'anàlisi psico-sociològica del contacte lingüístic, el mestratge del qual han reconegut individualitats de la sociolingüística tan rellevants com Joshua A. Fishman.

Uriel Weinreich definia d'aquesta forma el concepte llengües en contacte: "*In the present study, two or more languages will be said to be IN CONTACT if they are used alternately by the same persons.*" (Weinreich, 1953: 1)

Aquesta definició pot semblar suficientment àmplia com per encabir-hi indiscriminadament situacions tan dispars com l'ús alternatiu de l'àrab clàssic i col·loquial per part d'un universitari egipci o les oscil·lacions entre l'italià i el franco-provençal, en el comportament lingüístic d'un habitant de la Vall d'Aosta. I tanmateix, resulta obvi -fins i tot per al més escèptic dels lingüistes- que no es tracta en absolut d'un mateix fenomen. La perspicàcia de l'anàlisi de Weinreich depèn justament de la possibilitat d'aïllar una sèrie de factors que, combinats en proporcions diverses, permetin de

caracteritzar situacions de contacte lingüístic ben diferenciades. Deixant a banda els que són estrictament lingüístics, Weinreich enumera un conjunt de factors, agrupats en dos nivells: el de la individualitat del parlant i el que es pren en consideració en l'anàlisi dels grups socials.

En el cas dels parlants individuals, cinc són aquests factors distintius:

- 1.- Facilitat per a l'expressió verbal i capacitat de mantenir separades les dues estructures lingüístiques.
- 2.- Competència lingüística relativa en cada llengua.
- 3.- Especialització en l'ús de cada llengua, segons els temes i els interlocutors.
- 4.- Forma d'aprenentatge de cada llengua.
- 5.- Actituds envers les dues estructures lingüístiques.

Pel que fa als factors comunitaris, en remarca sis, ordenats d'aquesta manera:

- I.- Tipus de grup bilingüe i grau d'homogeneïtat o diferenciació socio-cultural (existència de subgrups).
- II.- Prevalença de determinades tipologies de bilingües individuals.
- III.- Actituds estereotipades envers cada llengua.
- IV.- Actituds envers la cultura de cada comunitat.
- V.- Actituds envers el bilingüisme o l'ús alternatiu.
- VI.- Grau de tolerància pel que fa a les interferències

lingüístiques i a les incorreccions estructurals en l'ús
de cada llengua.

La tipologia del contacte entre varietats ve donada pel contrast en cadascun dels factors considerats, per tal com no seria decisiu limitar-se a la constatació de les similituds i diferències estructurals. És plenament coherent l'actitud de Weinreich, quan reclama la necessitat de disposar d'estudis interdisciplinaris i no estrictament lingüístics.

A tall d'exemple -i considerant exclusivament els factors que afecten els parlants individuals- hom pot assajar de descobrir, servint-se d'aquesta taula, la diferenciació que caracteritza els usos alternatius de guaraní i espanyol, per part d'una àmplia franja de la població paraguaiana. (vid. Rubin, 1.963)

	GUARANÍ	ESPANYOL
1	major facilitat en l'expressió verbal	menor tolerància pel que fa a les interferències procedents de l'altra llengua
2	major competència lingüística	menor competència lingüística
3	rural, informal, íntim, trempat	urbà, formal, no íntim, seriós
4	predominantment familiar	predominantment escolar
5	menor prestigi, major solidaritat	major prestigi, menor solidaritat

15

Com veiem, l'aplicació d'aquests factors en la comparació permet de destriar amb un cert rigor quines són les diferències no estructurals existents entre les llengües "en contacte" i, molt especialment, ajuda a establir diverses tipologies. És gràcies a això que hom pot determinar exhaustivament quines són les característiques de la relació entre àrab clàssic i àrab col·loquial, per exemple, i distingir-la d'altres situacions com la de l'ús alternatiu del guaraní i l'espanyol, que acabem d'esbossar esquemàticament. Val a dir, finalment, que la que proposa Weinreich no és pas l'única tècnica vàlida, a l'hora d'establir aquesta tipologia i que convé singularment de fer esment de les quatre qüestions (grau, funció, alternança i interferència) que, segons un expert en termes de bilingüisme com William F. Mackey (1962), cal plantejar-se en el moment de caracteritzar l'ús alternatiu de dues llengües per part d'un mateix individu. Remarqueu, però, que Mackey ha introduït qüestions (especialment la darrera, la interferència) referides a aspectes estrictament estructurals.

Una altra aportació de Weinreich, avui plenament integrada en la terminologia sociolingüística, és el concepte de ~~lealtat lingüística~~ (language loyalty), que cal relacionar amb llengua i que equival, aproximadament, al sentit que té nacionalisme per a nacionalitat:

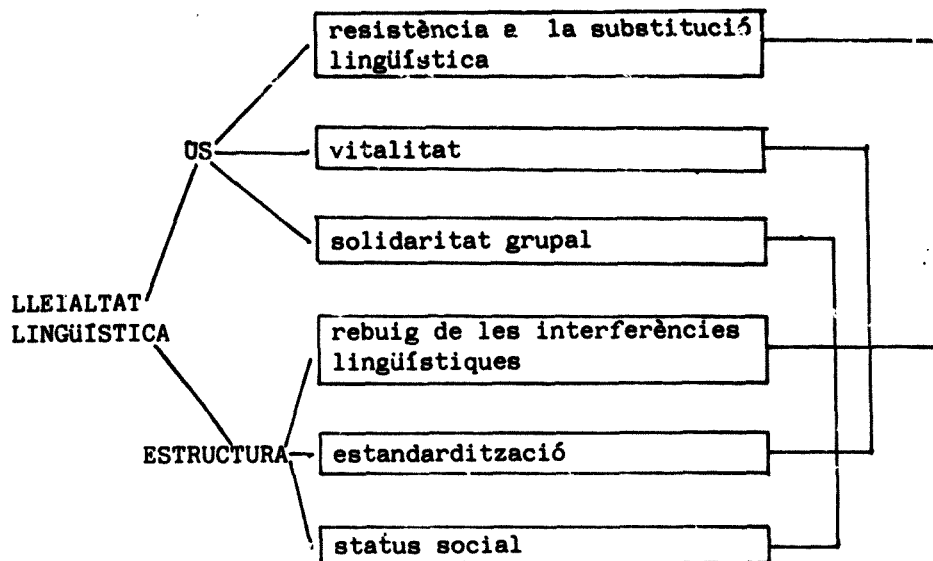
l'adhesió a una varietat estàndard, entesa com a "set of normes defining correct usage has been codified and accepted within a speech community" (Bouchard, Giles i Sebastian, 1.982: 3). La varietat estàndard assumeix dues funcions essencials: facilita models de llengua per a les situacions formals i per als contactes transdialectals i té un elevat valor simbòlic i aglutinant per als parlants.

Finalment, hom pot esmentar encara dos factors estretament relacionats amb l'anàlisi de les actituds lingüístiques: ~~solidaritat grupal i status, respectivament relacionats amb l'ús i l'estructura.~~

Segons això, és factible d'imaginar un esquema que reproduïxi la distribució dels factors que considero implícits en el concepte de language loyalty: ~~resistència a la substitució, vitalitat i solidaritat grupal, pel que fa a l'ús; rebuig de les interferències, estandardització i estatus social, pel que fa a l'estructura.~~

Els tres factors considerats en cada cas mantenen entre ells un encadenament lògic (de menys a més general) i, al mateix temps, un considerable paral·lelisme amb el factor corresponent de l'altre bloc: rebuig, resistència, estandardització i vitalitat s'interrelacionen profundament: l'estandardització incrementa la vitalitat però, al mateix temps, un índex molt baix de vitalitat compromet seriosament

qualsevol temptativa d'estandardització.

2. BILINGUISME.

2.1. Bilingüisme i bilingüismes.

Referint-me al terme bilingüisme, de tantes maneres interpretat, cal fer dos advertiments previs imprescindibles. En primer lloc, que si analitzem la seva història, arribarem a la conclusió que ha suscitat sovint més apassionaments que anàlisis rigoroses; és a dir, que hom ha lloat o deplorat la condició de l'individu bilingüe i les seves característiques intel·lectuals, propugnant o blasmant l'extensió social d'aquesta situació, més que no s'han descrit objectivament les condicions d'ús lingüístic que caracteritzen els múltiples casos diferenciats que hom ha agrupat sota aquest rètol. Segonament, que convé no oblidar que les anàlisis sobre el bilingüisme provenen de camps amb metodologies, inspiracions i objectius diversificats (sociològics, psicològics, patològics, lingüístics, antropològics...), la qual cosa ha conduït a conclusions i resultats inevitablement heterogenis, difícilment comparables i no sempre coincidents. Francesc Vallverdú ho adverteix lleialment, abans d'iniciar una enumeració dels seus usos: "El concepte de bilingüisme és un dels més imprecisos en qualsevol de les diverses disciplines que el contempnen." (Vallverdú,

1.980: 17)

Si, tanmateix, acceptem que és possible de definir el bilingüisme com el "comportament de certs individus humans capaços d'expressar-se i de comunicar-se amb la mateixa o semblant facilitat en dues llengües distintes" (Siguan, 1.976:5) o, més senzillament encara, com la pràctica de l'ús alternatiu de dues llengües (Weinreich, 1.953), copsarem sense esforç un dels handicaps bàsics de l'ús del terme: l'esfereïdora amplitud i la bigarrada heterogeneïtat dels fenòmens de l'ús lingüístic als quals, d'una manera o d'una altra podria aplicar-se aquesta etiqueta. Introduir una limitació important i considerar bilingüisme "perfecte" només el comportament d'aquell individu capacitat per "emprar indistintament, amb igual competència i en iguals situacions, dues llengües diferents" (Siguan, 1.976: 6) no clarifica substancialment les nostres perplexitats, ja que aquesta és la definició d'un model ideal, infreqüent en la vida quotidiana, que ha estat usat especialment com a punt de referència per mesurar el grau de bilingüisme dels parlants individuals.¹

(1).- Hom pot obtenir una referència sintètica de les principals mesures lingüístiques i psicològiques del bilingüisme i de les teories que les sustenten, consultant: Garcia Sevilla et alteri, 1.975. En el mateix article, els autors exposen la seva proposta de mesura, basada en el TRAV (Temps de Reacció d'Associació Verbal).

D'altra banda -considerant la definició en sentit no restrictiu- descobriríem que si analitzem les diverses societats contemporànies, és pràcticament excepcional el monolingüisme estricte i generalitzat, mentre que, en canvi, sovintegen diversos tipus d'ús alternatiu de dues o més llengües.

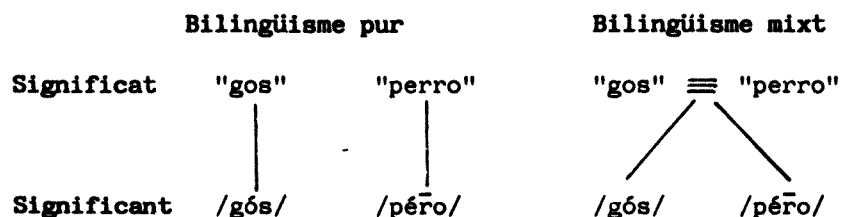
"Bilingualism is present in practically every country of the world, in all classes of society, and in all age groups. In fact it is difficult to find a society that is genuinely monolingual." (Grosjean, 1982: 1)

Es inevitable que esdevingui vague un terme aplicat a tantes i tantes situacions dispars i, en conjunt, predominants. ¿De qui podem postular amb seguretat la seva condició de bilingüe, aleshores? ¿Del filipí que usa l'anglès a l'escola i se serveix del tagalo a casa seva? ¿Del fill d'un matrimoni mixt italo-americà? ¿De l'home de negocis francès que utilitza l'alemany en les relacions amb els seus col·legues de la multinacional alemanya per a la qual treballa? ¿No ens les haurem, pel que fa al bilingüisme, amb un calaix de sastre de dimensions gairebé desconegudes?

Certament, des que els psicòlegs han perdut l'exclusivitat del seu estudi, sociòlegs, antropòlegs, pedagogs,... s'hi han engrescat de tal forma que la difusió de noves interpretacions de signe tan dispar fa cada cop més difícil d'acceptar que es tracta simplement de

visions diversificades d'un mateix fenomen. D'altra banda, fins i tot els lingüistes, preocupats d'antuvi per la coexistència -en l'individu bilingüe- dels dos sistemes implicats, han hagut d'acceptar la necessitat d'integrar factors extraestructurals en la interpretació del bilingüisme i reconèixer que, ~~més que d'un fenomen de la llengua,~~ ~~es tracta d'una característica del seu ús (Maskey, 1.962).~~ L'activitat desplegada per aquest ampli ventall d'especialistes ha fornit un conjunt no sempre interrelacionat de definicions, aplicacions específiques i categories intermèdies. Sintèticament, hom pot esmentar algunes de les més característiques i subratllar-ne les motivacions fonamentals.

a/ Des del punt de vista de les modificacions del concepte de signe lingüístic, Elsewhere (cit. per: Weinreich, 1.953: 10) ha classificat dos tipus de bilingüisme: pur (quan el parlant contempla separatament la relació entre els significats i els corresponents significants) i mixt (si relaciona un únic significat amb dues expressions diferents):

Comentant aquesta tipologia, Weinreich reconeix que, en molts individus bilingües, el que realment es produeix és una mescla, en proporcions diverses, d'aquestes dues possibilitats i n'afegeix una tercera, característica d'aquella situació en què hom aprèn una nova llengua, amb l'ajut d'una altra anteriorment coneguda. En aquest cas, el parlant no associa directament un nou significat i un nou significant, sinó que es limita a relacionar un nou signe amb el signe equivalent d'una llengua ja sabuda:

$$\left(\frac{\text{"gos"}}{\text{/gós/}} \right)$$

|

/péŕo/

Aquest tercer tipus rebria el nom de bilingüisme subordinat i, d'acord amb aquest criteri, hom podria denominar també coordinat el bilingüisme que anteriorment s'ha qualificat pur.

En qualsevol cas, aquestes constatacions soscaven, en una mesura que no em correspon ara de determinar, un dels axiomes bàsics de la lingüística estructural: el de la indivisibilitat del signe lingüístic.

b/ D'acord amb el grau de domini per part del parlant de les dues llengües en contacte, hom distingeix

entre bilingüisme actiu o simètric i bilingüisme asimètric, segons sigui equivalent o no aquest grau, en cada cas. No sembla pas aïllada l'opinió segons la qual resulta rar i difícil de trobar individus que siguin enterament ambilingües. Fins i tot en el cas d'una competència similar en les dues llengües, l'ús real que el parlant en fa no és gairebé mai indistint, ja que influències que són ben conegudes (com el tema, el mode d'ús o els interlocutors i destinataris) el predisposen i/o el constrenyen a usar, en cada cas, una o altra llengua.

D'altra banda, no n'hi ha prou de valorar la competència lingüística relativa en cadascuna de les varietats usades; cal prendre també en consideració d'altres factors que no són estrictament estructurals però que, en definitiva, codeterminen la dominància d'una llengua (Weinreich, 1.953: 72-79): mode d'ús, ordre d'aprenentatge i edat en què es produeix aquest aprenentatge, utilitat efectiva en la comunicació, implicació emocional, incidència en la mobilitat social i valor literari i cultural reconegut. L'indole d'aquests factors és diversa (psicològica, cultural, sociològica...) i no és estrany veure'n variar la importància en un mateix individu, per tal com esdeveniments i canvis poden alterar-la o modificar-ne l'orientació: desplaçaments, matrimonis, transformacions socials, aparició de noves fidelitats emocionals...

Finalment, advertiré que la consideració aïllada d'alguns d'aquests factors forneix, com veurem, el marc i els arguments per a l'elaboració d'altres classificacions del bilingüisme.

c/ Considerant una distinció ja establerta (Lambert, 1.967), Francesc Vallverdú (Vallverdú, 1.973) diferencia el bilingüisme instrumental de l'integratiu. Es tracta d'una distinció aplicable a la caracterització de les motivacions que empenyen l'individu a aprendre una segona llengua i està basada, fonamentalment, en les actituds d'aquest individu envers el grup que parla la llengua susceptible d'ésser apresada.

Lambert comprovà empíricament que les motivacions de tipus integratiu (voluntat d'esdevenir membre actiu de la nova comunitat i d'identificar-s'hi) garantien resultats molt més satisfactoris -en el cas de canadencs anglòfons que aprenien francès- que les motivacions instrumentals (constatació que el coneixement de la segona llengua proporcionarà facilitats i avantatges objectius). L'estudi demostrà, a més, que l'orientació d'aquestes motivacions és condicionada en el si de la família:

"That is, the minority of students with an integrative disposition to learn French had parents who also were integrative and sympathetic to the French community." (Lambert, 1.967: 346)

El contrast entre aquests dos tipus de motivació ha estat una constant del discurs català sobre el tema de la integració dels immigrants. No gaire rigorosament, hom va popularitzar una versió voluntarista i subjectiva del valor de les motivacions integratives, sense precisar, però, com es generaven ni com podien instaurar-se en els individus. L'escàs valor instrumental objectiu del català en els darrers anys explica, en part, aquesta continuada incitació a la integració volenterosa dels nouvinguts.

d/ Segons Heinz Kloss, (Kloss, 1.967) es pot parlar de bilingüisme diglòssic i bilingüisme substitutiu. El sociolingüista alemany la establert aquesta distinció comparant dues estratègies diferents d'un mateix procés assimilista; dues modalitats de política lingüística, que s'apliquen en funció de la distància objectiva i mesurable que separa l'estructura de les dues llengües implicades: (dominant, "D", i nondominant "N"). Quan aquesta distància és reduïda (especialment, en el cas de llengües que pertanyen a una mateixa família), hom pot induir els parlants de la llengua dominada a considerar-la un dialecte -o una sèrie aïllada de dialectes- de la dominadora (bilingüisme diglòssic). En canvi, si la distància és excessivament elevada perquè aquesta confusió esdevingui possible, hom intentarà frontalment de fer disminuir el nombre de parlants de la llengua dominada i de comprometre la transmissió inter-generacional

30

d'aquesta (bilingüisme substitutiu). En el primer cas, la dialectalització -afavorida per l'afebliment de la consciència unitària i la disgregació- ha d'ésser entesa en sentit funcional. És a dir, que N esdevé un dialecte de D perquè s'utilitza en situacions informals, mentre que D s'associa al prestigi i la formalitat i genera sentiments de reverència i lleialtat lingüística (vid. Haugen, 1.966a: 102-103).

Kloss, que justament ha exemplificat aquesta doble alternativa amb els casos del català i el basc (dins l'Estat espanyol), ho explica així:

"So the Spanish government in trying to establish and maintain the monopoly of Castilian Spanish must (and does) try to blot out the Basque language completely, for there is no possibility that the Basques will ever loose consciousness of the fact that their language is unrelated to Spanish. The position of Catalan is quite different, because both Catalan and Spanish are Romance Languages. There is a chance that speakers of Catalan can be induced to consider their mother tongue as a patois, with Castilian at its natural standard language." (Kloss, 1.967: 46)

Sense necessitat de sortir de la cleda del mateix Estat, podem trobar un model (el del gallec), més representatiu encara d'una estratègia dialectalitzant en vies de consolidació. Aquesta estratègia passa necessàriament per la minimització de la distància que inicialment separava D i N i per l'anivellament dels trets més divergents: difusió social cada cop més àmplia d'una

mena de pidgin que els gallecs anomenen castrapo¹ i imposició -per decret del govern autònom- d'unes normes ortogràfiques (les de la Real Academia Galega i l'Instituto da Lingua Galega) que desvinculen el gallec del tronc lusità i que serveixen "para a sua assimilaçon definitiva na língua nacional do Estado espanhol." (Gil Hernández, 1.985: 150)

2.2. Algunes precisions metodològiques sobre el bilingüisme.

A pesar de tot el que fins ara he dit, no he fet més que encetar el recompte de les múltiples tipologies del bilingüisme. Vallverdú, sense ésser exhaustiu, ha recopilat fins a onze criteris distints, a l'entorn dels quals s'articulen classificacions ben diverses, segons el nombre de llengües en contacte, la motivació psicològica que el produeix, el grau d'especialització en l'ús de les llengües respectives, el grau de domini, l'extensió de la llengua forastera, l'edat d'adquisició d'ambdues llengües, l'origen del bilingüisme, les funcions socials atribuïdes a cada varietat, la situació legal i la política lingüística. Considerar-los tots permetria d'introduir noves distincions, referides generalment a aspectes parcials

(1). "O castrapo é o híbrido de galego e castelhano que se caracteriza polo emprego massivo de espanholismos, vulgarismos, hiperenxebrismos, etc., e que opera no nivel léxico, fonético, morfológico, sintáctico, semántico, etc., sintoma da colonizaçon lingüística do galego polo castelhano." (Durán, 1.985: 87)

del fenomen.

El cert és que, llevat de les dues classificacions que he presentat en primer i segon lloc (referides quasi exclusivament a qüestions d'estructura lingüística) les restants consideren -sovint de forma essencial- aspectes de l'ús i inclouen -de vegades simultàniament- criteris lingüístics, psicològics i sociològics, ¿Quines conclusions podem extreure d'aquesta constatació? Entre d'altres, que **les explicacions estrictament lingüístiques -i sovint també, les psicològiques- són incompletes, perquè tendeixen a presentar el bilingüisme com un fait accompli: un fenomen estàtic, amb un input i un output inexistents.** Hom parla de l'individu "instal·lat" en el bilingüisme i s'ignoren incògnites com la seva durada, el procés global d'adquisició o la hipotètica extinció d'aquest comportament dual. En definitiva, les interpretacions restrictives, presentant un únic fotograma allà on caldria projectar tota la seqüència, tendeixen a anul·lar la percepció dialèctica del bilingüisme i amaguen -ingènuament o maliciosa- les claus del procés: **"The usual outcome of bilingualism, however, is a return to monolingualism"** (Grosjean, 1.982: 38). Davant d'aquest perill, autors com Andrée Tabouret-Keller s'han manifestat clarament a favor de mantenir diverses perspectives simultànies sobre el fenomen del bilingüisme:

"la repartició dels usos és social i la seva descripció pertoca a la sociologia, però la descripció

35

diferencial dels usos és lingüística i l'anàlisi de llurs pols de repartició pertoca a la psicologia del grup o de l'individu." (cit. per Vallverdú, 1.980: 22)

De forma similar, un psicolingüista com Miquel Siguan ha assenyalat la conveniència d'admetre l'existència de factors individuals i socials en el bilingüisme; factors que, en principi, podrien ésser separatament estudiats per la psicologia i la sociologia. Tanmateix, la postura definitiva de Siguan consisteix a reprovar aquesta fractura i a recomanar un tipus d'estudi que abasti la consideració simultània d'aquests dos nivells de l'anàlisi, donades les dificultats de separar-los rigorosament:

"No hi ha fet social que no sigui el resultat de conductes individuals, i no hi ha conducta individual que no s'esdevingui en un context social." (Siguan, 1.976: 8)

Per la meua banda, més aviat m'inclino a creure que aquest llarg inventari d'accepcions no ha proporcionat cap eina provadament eficaç per incrementar la precisió i la utilitat del concepte al qual m'estic referint. Per tant, m'identifico, amb les reserves que explicitaré en l'apartat *3.4., amb l'argumentació de J. A. Fishman, el qual, per sortir d'aquest atzucac, oposà el caràcter individual del bilingüisme al caràcter social de la diglòssia.

"The student of bilingualism, most particularly the student of bilingualism in the context of social

issues and social change, should benefit from an awareness of the various possible relationships between individual bilingualism and societal diglossia." (Fishman, 1.971: 299)

Aquesta distinció, anticipada onze anys abans per William F. Mackey¹, no ha estat pas ben acceptada per tothom, ja que restringeix els àmbits del bilingüisme i el relega a l'esfera de les conductes individuals. Norbert Dittmar (1.976) la considera superficial i poc rigorosa i, pel que fa als estudiosos del nostre país, ni Siguan ni Vallverdú no s'hi han entusiasmat pas. Siguan, perquè considera que la distinció entre "conducta individual i fet social és una distinció clara però amb una arrel artificiosa" (Siguan, 1.976: 8), mentre que Vallverdú opina que es tracta d'un malentès introduït per Mackey i subratlla -a l'igual que Siguan- la influència que ha exercit sobre l'obra de Rafael Lluís Ninyoles (Vallverdú, 1.980: 19).

Per la meua banda, considero que quan calgui designar de forma no valorativa un ampli ventall de situacions que poden ésser diferenciades i caracteritzades en una fase posterior de l'anàlisi, la noció de llengües en contacte presenta avantatges considerables. Em serviré d'aquesta expressió per tal d'aconseguir una cobertura

(1). "If language is the property of the group, bilingualism is the property of the individual." (Mackey, 1.962: 554)

denotativa àmplia -en contrast amb les excessives connotacions de bilingüisme-, de la mateixa manera que, en sociolingüística, ens servim del terme neutre varietat lingüística, quan no és necessari o no convé, per raons diverses, embarcar-se en la determinació precisa de la varietat: llengua?, dialecte?, crioll?... I ja que en una segona etapa, disposem de dos conceptes que ens permeten de caracteritzar sense ambigüitats dues de les situacions de contacte lingüístic més usuals: diglòssia (estable i no conflictiva) i conflicte lingüístic (dinàmica i conflictiva) bé podem cedir -sense remordiments- l'ús exclusiu de la noció de bilingüisme a altres especialistes més directament compromesos amb la descripció de les conductes lingüístiques individuals. Quan al llarg d'aquest estudi em refereixi al bilingüisme, doncs, caldrà entendre que ho faig en aquest sentit exclusiu.

2.3. El bilingüisme a examen.

Històricament, les opinions i les avaluacions -sobretot, les avaluacions- dels estudiosos del bilingüisme han oscil·lat d'allò més. A la qüestió de si el bilingüisme és un avantatge o un desavantatge, les respostes han anat d'un extrem a l'altre, molt probablement influenciades per criteris ideològics i per les pressions socials derivades de les necessitats de cada època.

35

La majoria de les investigacions s'han desenvolupat en el camp de l'educació. Psicòlegs, pedagogs, lingüistes i antropòlegs s'han escarrassat a demostrar els efectes nocius o benèfics del bilingüisme en el rendiment escolar i en l'evolució de la intel·ligència dels infants que viuen aquesta situació. Sorprenentment, els resultats -que avui podem contrastar amb una certa perspectiva històrica -són contradictoris, per bé que tendeixen a coincidir si se'ls agrupa per cicles o períodes històrics. Des d'una perspectiva estrictament científica, hom ha adduït dos motius principals (Arnau, 1.980: 42) per explicar aquesta escassa unanimitat en els balanços d'investigacions que, tanmateix, s'han basat sovint en dades empíriques:

- a/ les dificultats a l'hora d'aconseguir un cert grau de consens, a l'entorn dels dos conceptes que han sostingut aquests treballs: el bilingüisme i la intel·ligència.
- b/ la manca d'atenció atorgada -si més no, en una certa època- a variables com l'ambient familiar, la classe social, la modalitat d'escolarització...

El primer gran conclave sobre temes de bilingüisme i educació fou la I Conferència de Luxemburg (vid. Bureau International d'Education, 1.928), celebrada sota els auspicis de l'Oficina Internacional de l'Educació,¹

(1). Aquesta fou la primera d'una sèrie de conferències internacionals que s'han anat convocant en diversos indrets: Gal·les, Brazzaville, Mocton... Les meves referències, però, es limitaran a la primera, la més significativa des del punt de vista d'aquest estudi.

l'any 1.928, que **propendi a destacar els aspectes nocius del bilingüisme i els perjudicis d'una escolarització no desenvolupada en la llengua materna del nen.** Un dels ponents va ésser un català: Alenxandre Galí -pedagog que exercí una influència decisiva sobre el moviment de l'escola catalana i la filosofia educativa de les institucions autònomes- el qual es referí als aspectes pertorbadors del bilingüisme en la formació dels individus:

"Hemos hablado con los sacerdotes a este respecto, y ellos han comprobado invariablemente que cuando la enseñanza religiosa se ha realizado en lengua distinta a la materna, las nociones aprendidas en la infancia zozobran casi siempre, sobre todo en las clases menos cultivadas." (Bureau International d'Education, 1.928: 141)

Galí, com Delfi Dalmau -que esbossà les "funestes conseqüències" del bilingüisme en un assaig titulat Poliglòtisme passiu (Dalmau, 1.936)- havia rebut la decisiva influència d'Izhac Epstein, per al qual:

"una sola llengua és plenament suficient al desplegament intel·lectual i moral de l'individu, l'estudi de les llengües estranyes s'ha de considerar, des del punt de vista racional i educatiu, com una pèrdua molt greu de temps i d'energia (...) El poliglòtisme és una plaga social." (cit. per Dalmau, 1.936:113)

D.J. Saer i Frank Smith, en les seves comunicacions sobre els problemes del bilingüisme a Gal·les i John Hugues, que presentà un resum de diverses investigacions empíriques, arribaren a la conclusió que els nens gal·lesos bilingües es veien acompanyats tota la seva

vida per un sentiment d'insuficiència i presentaven una mitjana de coeficient intel·lectual inferior a la dels nens monolingües. Segons Smith, "nuestra conclusión general -los niños bilingües están en desventaja respecto a los monoglotos- la creo inatacable." (Bureau International d'Education, 1.928: 66), per tal com "La pérdida es doble: de una parte, el crecimiento de las ideas se detiene; de la otra, se ataca el poder de expresión del niño." (Bureau International d'Education, 1.928: 72)

Llevat d'alguna veu discrepant -com la de l'estudiós belga Decroly- l'opinió majoritària dels participants en la I Conferència fou coincident: els nens als quals es parla a l'escola en una llengua distinta a la pròpia, experimenten un shock important, estan predisposats a sofrir un complex d'inferioritat i considerats com a grup, rendeixen un 50% menys que els nens monolingües.

Els experts consultats per la UNESCO vint-i-cinc anys després (UNESCO, 1.953) no interrelacionaren tan estretament el bilingüisme i el desenvolupament intel·lectual, però no deixaren de referir-se als efectes del shock lingüístic, que vindrien a sumar-se als que provoca en el nen petit la immersió en un món nou i pràcticament desconegut, com és l'escola: "Considerem que l'infant, en passar de la llar a la vida escolar, sofreix un xoc

tan fort que caldria fer tot el possible per minorar-lo (...)" (UNESCO, 1.953: 26). Al mateix temps, aconsellaren vivament l'ampliació dels usos de la llengua materna en l'ensenyament per atenuar aquest xoc, aconseguir millors resultats escolars i facilitar l'aprenentatge d'una segona llengua (que pot ésser una llengua franca o l'oficial de l'Estat). Els handicaps d'índole psicològica, però, no desaparegueren absolutament de les argumentacions en favor de l'ús de la llengua materna:

"Les idees que han estat formulades en una llengua són tan difícils d'expressar en els modes d'una altra, que és molt possible que la persona encarregada d'aquesta tasca acabi perdent la facilitat d'expressió. Un infant obligat a efectuar aquesta tasca a una edat en la qual la seva capacitat d'autoexpressió, fins i tot en la seva llengua materna, no està completament desenvolupada, és possible que no arribi mai a expressar-se adequadament." (UNESCO, 1.953: 26)

En conjunt, la majoria de les investigacions realitzades abans de 1.969, coincidiren -en diferents graus i per diversos motius- a assenyalar els efectes negatius del bilingüisme sobre el desenvolupament lingüístic, intel·lectual i educatiu del nen. És possible que aquesta coincidència es degui, més aviat, a les actituds dels experts que a la realitat dels fenòmens. Segons una hipòtesi de Lambert, els investigadors no haurien fet més que trobar allò que prèviament cercaven: "In general, the researchers in the early period expected to find all sorts of problems, and they usually did." (Lambert, 1.977: 27)

A partir dels anys 60, però, les valoracions que els especialistes feren del bilingüisme, van començar a transmutar-se espectacularment, en part a causa del perfeccionament de les metodologies empíriques, la qual cosa provà que es consideressin noves variables socials i psico-socials que fins aleshores gairebé no havien estat tingudes en compte: classe social, estructura familiar, professió dels pares... W. R. Jones, per exemple, revisà els estudis anteriorment realitzats al País de Gal·les i arribà a la conclusió que no hi ha cap mena de paral·lelisme, empíricament demostrable, entre retard mental i bilingüisme (Jones, 1.960). Al cap de dos anys, una investigació menada per E. Peal i Wallace E. Lambert (Peal i Lambert, 1.962), sobre dos grups (bilingüe i monolingüe) de nens canadencs anglòfons, anà encara molt més enllà en aquest canvi d'orientació, ja que no tan sols desmentia els presumptes handicaps dels bilingües, sinó que afirmava que la flexibilitat mental d'aquests nens és superior i que estan millor dotats per al pensament abstracte, que els seus equivalents monolingües.

Des d'aleshores, els antics blasmes anaren convertint-se en elogis (vid. Grosjean, 1.982: 221-223). Al cap d'onze anys de la publicació de l'esmentat article de Peal i Lambert, el canvi s'havia consolidat de tal manera que dos psicòlegs catalans pogueren ja recopilar una llarga sèrie d'avantatges psicològics, lingüístics

i sociològics, del bilingüisme reconegut (Garcia Sevilla i Garau, 1.973): major puntuació en la mesura de la intel·ligència no verbal i verbal, més riquesa lingüística, major facilitat per a l'aprenentatge de noves llengües, etcètera. També un lingüista com Badia i Margarit havia subratllat -uns quatre anys abans- els aspectes positius de familiaritzar-se, des de petit, amb l'estructura de dues llengües:

"Dut amb lògica i amb comprensió, el bilingüisme ha de servir per a envigorir els conceptes bàsics, per a conèixer a fons la llengua oficial a través de la llengua materna pròpia, per a adquirir una agilitat mental remarcable en tots els terrenys i per a facilitar molt i molt l'assimilació d'altres llengües." (Badia, 1.964: 147)

D'acord amb Miquel Siguan, hi ha una colla de factors relacionats amb les característiques dels subjectes estudiats amb preferència, abans i després de 1.960, que incidiren notablement en el contrast gairebé escandalós dels resultats.

"En les primeres es tractava de nens de minories lingüístiques culturalment o socialment marginades que es veien obligades a rebre l'ensenyança en una altra llengua, sense que el sistema educatiu fes res (...) per suavitzar el trànsit. (...) en els estudis ressenyats a partir de 1.960, els subjectes pertanyien a nivells socials mitjans o fins i tot elevats; el sistema educatiu utilitza ambdues llengües i, si només n'utilitza una, procura de facilitar la transició (...) es tracta de centres escolars d'alta qualitat i, sobretot, els pares no solament no són hostils a la política del centre, sinó que la comparteixen plerament. D'altra banda, els responsables de les investigacions estan convençuts de la bondat d'aquesta política." (Siguan, 1.984: 18-19)

Al mateix temps, però, profundes transformacions

havien somogut el món contemporani, des de 1.928; transformacions que, sens dubte, influïren en les noves valoracions del bilingüisme. D'entrada, Tabouret-Keller ha subratllat les restriccions de la Conferència de Luxemburg, que s'ocupà gairebé exclusivament de problemes d'àmbit europeu, en contrast amb la posterior expansió d'aquest debat a àrees cada cop més extenses del planeta.

"(...) sembla que avui en dia el bilingüisme ha passat a ser una qüestió mundial. No tan sols perquè els països en vies de desenvolupament (...) exigeixen que les seves situacions lingüístiques siguin preses en consideració (...) sinó que és sovint, en primer lloc, per raons pràctiques, com la generalització de l'ensenyament de la lectura i l'escriptura i la generalització del seu ús als mass-media, però també perquè d'una manera general l'evolució dels intercanvis econòmics i en menor grau el desenvolupament dels intercanvis culturals i de l'ensenyament de les segones llengües, han contribuït a un notable augment de bilingües a la terra." (Tabouret-Keller, 1976: 146)

Referent a la "mundialització" del bilingüisme,

és evident que l'aparició de nombrosos estats (sovint heterogenis i amb fronteres arbitràries), arran de la liquidació dels grans imperis colonials, ha plantejat problemes molt complexos a comunitats que es debaten entre la imposició de l'idioma dels colonitzadors -sovint també el de l'élite local- i la manca d'una lingua franca nacional, que pugui substituir-lo.

Igual que Tabouret-Keller, William F. Mackey ha remarcat aquesta expansió del bilingüisme que, en part, és més aparent que real, en la mesura que respon

a la irrupció d'un cúmul de realitats anteriorment desestimades, per una activitat investigadora que no havia tret encara el nas del continent europeu.

"There are few countries where one cannot find some instances of bilingual education. In the past decade the demand for bilingual education has been increasing in most parts of the world." (Mackey, 1.970: 413)

Nogensmenys, l'afirmació de Mackey té a veure amb una realitat nova i tangible, derivada de l'occidentalització de nombrosos països descolonitzats i de l'expansió accelerada de l'ús de l'anglès com a llengua internacional de relació, la qual cosa ha provocat un substancial increment de la demanda d'oportunitats d'aprenentatge d'aquesta llengua, en nombrosos països de tots els continents.

Finalment, cal considerar un canvi de tàctica en la política lingüística d'alguns estats, possiblement degut a la constatació que, enlloc d'arraconar absolutament les minories lingüístiques, era molt més efectiu de garantir un mínim espai escolar per a les seves llengües, la qual cosa permetia de millorar també l'aprenentatge de la llengua estatal i afeblia les temptacions radicals i isolacionistes d'aquests grups. L'any 1.951, a França, les reivindicacions autonomistes aconseguiren una victòria pírrica, amb la promulgació d'una llei que es coneix habitualment amb el nom de M. Deixonne, cap de la comissió

que l'elaborà; el mateix Deixonne que havia estat Governador General d'Algèria. Als Estats Units -on existeixen minories tan importants com la hispana (catorze milions, l'any 1.980, a banda d'uns sis milions d'"il.legals")-, l'any 1.958 fou aprovada la Bilingual Education Act, que regulava l'educació bilingüe, com una part de la política d'acomodació al bilingüisme de determinats serveis socials. El cas dels Estats Units presenta, però, diferències importants, en contrast amb els procediments aplicats pels governs europeus que reconeixen una sola llengua oficial. **Als Estats Units, les disposicions legals explícites, referides a l'ús de les llengües, són gairebé inexistents; per contra, la pressió social a favor de l'anglès ha estat decisiva, en la història del país:**

"In fact, the United States at present does not have a comprehensive, unified, and explicit policy with respect to language. Nothing in the United States Constitution, its Code of Laws, or its Statutes at Large appears to set such a policy. (...)

However, there exists throughout the laws and practices of this nation a recognizable, although tacit, assumption that English is and should be the official and commonly used language of the United States." (Keller, 1.983: 253)

Totes aquestes transformacions: la "mundialització" del bilingüisme, l'alfabetització ascendent, l'increment dels intercanvis, els processos de descolonització i d'occidentalització i els canvis en la política lingüística dels estats han contribuït a alterar les actituds en relació al bilingüisme, han provocat canvis educatius i han modificat -o diversificat- l'estereotip

de l'individu bilingüe. Si admetem l'existència d'una dialèctica entre els descobriments científics i les condicions socials, haurem d'acceptar també que aquests canvis han contribuït igualment a modificar les actituds dels investigadors i les expectatives dels estudis sobre el bilingüisme.

Les innovacions, però, no havien d'acabar-se tan fàcilment i en efecte, en els darrers anys han aparegut encara noves valoracions del bilingüisme. Si primer fou considerat una plaga i després un atribut beneficiós, en l'actualitat tendeix a consolidar-se un judici que podria semblar salomònic: ~~el bilingüisme està nencat d'efectes~~. En paraules de MacLaughlin,

"It has not been demonstrated that bilingualism has positive or negative consequences for intelligence, linguistic skills, educational attainment, emotional adjustment, or cognitive functioning." (MacLaughlin, 1.978: 206)

Aquesta nova orientació no respon necessàriament al desig de conciliar dues postures antagòniques, sinó que es basa en el reconeixement i la interpretació d'observacions extremes de nous estudis. Segons això, els beneficis o perjudicis detectats, no s'han d'atribuir a cap qualitat intrínseca del bilingüisme, sinó a la influència d'una sèrie de condicionaments psico-socials que defineixen el marc en què l'escolarització dels infants s'esdevé. Aquests condicionants són diversos i no sempre

influeixen en el mateix sentit. Per exemple, M. Swain i J. Cummins (vid.: Grosjean, 1.982: 225,226) han remarcat, pel que fa a l'aprenentatge d'una segona llengua mitjançant un programa d'immersió, que els resultats poden ésser dispars: positius, en els membres del grup lingüístic majoritari, quan el coneixement d'una altra llengua és positivament valorat i sempre que no es faci a costa de la primera; negatius, pel que fa a membres del grup minoritari poc motivats per a l'adquisició forçosa d'una segona llengua, sovint a costa de la primera.

Aquesta opinió no ha anul·lat absolutament les anteriors. Nombrosos especialistes accepten -totalment o en part- les principals conclusions de Peal i Lambert, però reclamen amb insistència la necessitat de diferenciar competència i ús i d'integrar plenament la dimensió social del bilingüisme.

"The integrative hypothesis formulated (...) assumes that the objectification of language is a function of the systematic use of languages in a social situation. This claim should be made in the context of a theory that specifies the relation between interpersonal and intrapersonal variables." (Díaz, 1.985: 21)

2.4. Crisàlides i papallones: les valoracions del bilingüisme escolar.

Si en els anys trenta, semblava que milions

de xiquets -els catalans' inclosos- corrien el perill d'esdevenir homes i dones escapçats, tres decennis més tard se'ls cridava a gaudir d'un munific devessall d'avantatges de tota mena. Com en un joc de mans prodigiós, totes aquelles crisàlides inexpressives i sonses es convertirien en papallones políglotes. Cedint definitivament als especialistes la responsabilitat de cercar una interpretació més acurada i prolixa de les polèmiques que acabo de resumir, em limitaré a destacar alguns elements ideològics que apareixen en les argumentacions favorables o desfavorables al bilingüisme.

¿Què pot dir-se, per exemple, de la coincidència de catalans i gal·lesos, en la Conferència de Luxemburg, a l'hora de blasmar els efectes del bilingüisme, en una escola que no el reconeixia? La meua hipòtesi és que l'argumentació de catalans i gal·lesos -coincident amb la d'altres representants de nacionalitats sotmeses- proporcionà tots els trumfos a un discurs subordinat que traspuava les limitacions del regionalisme. Un discurs que no es preocupava tant d'evidenciar l'espessa xarxa de submissions històriques, polítiques, socials i econòmiques que delimiten unes condicions d'ús desfavorables per a la llengua minoritària, com d'esbossar una nova argumentació -científica i populista alhora- que, descrivint els estralls i malures de l'escola monolingüe, aconseguís de commoure els ciutadans i d'obtenir determinades

concessions de l'Estat. Defensar l'ús del català per evitar desgavells psicològics als infants suposava un avenç important en relació al temps en què es defensava la llengua pel fet d'haver estat la dels reis o per l'abundància de monosíl·labs, però no deixava d'ésser una argumentació dependent, més supeditada a la influència de les declaracions científiques sobre la bona voluntat dels governants, que a la capacitat de pressió i a l'empenta de la comunitat subordinada. Aquesta desconfiança envers la iniciativa política, acompanyada d'una curiosa fe en la força de la ciència, es transparenta en la declaració final de la comunicació presentada a Luxemburg per Frank Smith:

"Como educadores, hacemos votos para que llegue el momento en que los problemas de la escuela bilingüe no se debatan ya en la cálida atmósfera de las luchas políticas, sino que el bien del niño sea en la discusión la consideración suprema." (Bureau International d'Education, 1.928: 79)

A banda de les limitacions intrínseques d'aquest discurs, ocorre que una argumentació basada exclusivament en el respecte a la llengua materna pot tenir, en el si de les comunitats lingüístiques subordinades, un efecte de retrocés devastador, almenys per tres raons. Primera: perquè en situacions com la de l'occità, pot replicar-se molt assenyadament que, a fi d'evitar perjudicis als nens, el millor que hom pot fer és desempallegar-se definitivament de l'occità, ja que és el francès la llengua que millor coneixen la totalitat dels escolars. Segona:

13

perquè es contradiu obertament amb aquells processos -com el de la difusió de l'hebreu a Israel, per exemple- en què la llengua a recuperar no és, ni de bon tros, la llengua majoritària dels individus. Tercera: perquè bloqueja hermèticament qualsevol temptativa d'integració escolar de l'importantíssim allau al·lòglota que algunes comunitats subordinades han rebut.

Per contra, la discrepància del belga Decroly, que criticà la manca d'estudis sobre els aspectes socials del bilingüisme, pot ésser significativa. En el seu estudi empíric, observà que entre els alumnes més dotats predominaven els procedents de llars bilingües i que els més brillants coneixien bé llur llengua materna i havien adquirit satisfactòriament la segona llengua. Per tant, no es descobria cap correlació entre retard escolar i bilingüisme, sinó entre retard escolar i insuficients aptituds lingüístiques, ja sigui per a la primera o segona llengües o per a ambdues. No és pas per atzar que la seva postura divergí de la de Galf, Hugues, Saer i Smith, especialment si es té en compte que la situació social i política del seu país era igualment divergent. L'any 1.928, el grup flamenc -tradicionalment subjugat- havia obtingut ja algunes victòries decisives i es trobava a punt d'encetar un període històric transcendental per a la normalització de la llengua pròpia.

" (...) the Belgian Government passed a number of laws between 1.932 and 1.938 which achieved virtually full recognition of the Flemings' linguistic demands. Dutch was made the only official language for administration, law and education in Flanders and in the Army separate Dutch-speaking units were formed." (Stephens, 1.976: 27)

Posteriorment, allà on només es veien xacres, els especialistes començaren a exhumar-hi nombrosos avantatges d'índole diversa, com ja he comentat. Avantatges que incloïen la constatació del fet que el reconeixement escolar de la primera llengua afavoria la disposició i les aptituds del nen per a l'aprenentatge de la llengua oficial i que en el cas de varietats amb un tronc comú (com el català i el castellà), el coneixement de la primera afavoria la comprensió de l'ortografia de la segona. O que els nens dels grups bilingües manifestaven actituds molt més favorables envers el grup monolingüe que a l'inrevés (Lambert, 1.967), amb la qual cosa semblava demostrar-se que els bilingües no només gaudien de tots els avantatges (psicològics, lingüístics i sociològics), sinó que fins i tot eren més cavallerosos i benignes.

Hom defensava el bilingüisme i la incorporació de la llengua dominada a l'escola perquè l'aprenentatge de l'oficial fos més efectiu (i no romangués ni un sol illot refractari a l'assimilació), perquè els grups nacionals "dissidents" s'integressin de forma no traumàtica (i la fagocitació s'acomplís sense escàndol), perquè

els nens bilingües accentuessin encara més llurs actituds positives envers la llengua dominant (i acceptessin, interioritzant-les de grat, un feix de normes restrictives per a l'ús de la pròpia llengua)...

En resum, la història de les valoracions del bilingüisme ha estat contradictòria i suspecta, pel que fa a l'anàlisi de les ideologies dominants i dels discursos subsidiaris. No han estat tant les innovacions metodològiques com les influències de l'esperit de cada època les que l'han modelada i orientada. Des del punt de vista de l'ús lingüístic, aquestes valoracions han estat imprecises i quasibé supèrflues i han contribuït, per contra, a incrementar la dependència d'un cert sector de la investigació autòctona, en les comunitats subordinades.

2.5. El component mític del bilingüisme.

Completaré aquestes referències al bilingüisme, considerant breument un aspecte que més d'un cop he deixat transparentar, al llarg de les argumentacions anteriors. Em refereixo a l'anàlisi d'un tipus determinat de discurs ideològic, bastit a l'entorn de l'exaltació del bilingüisme en tant que valor providencial, intangible, inherent a l'ordre mateix de les coses i allunyat de la intervenció voluntària dels humans. Es tracta d'un discurs fonamental-

ment mitificador i idealista, basat en la sublimació d'una realitat incòmoda, substituïda per "un autoengany més agradable" (Aracil, 1.966: 21, 22), com Lluís V. Aracil ha explicat en un article clàssic sobre el tema.

L'argumentació de l'article arrenca d'una constatació fàcilment verificable: hom ha repetit incansablement -almenys des de Menéndez Pelayo, l'"inventor" d'Espanya com a ideologia (vid.: Fuster, 1.985: 95-104)- que els catalans -i els valencians, especialment- han estat i són providencialment bilingües i que d'aquest fet es desprenen una sèrie d'avantatges que cal exaltar i defensar. Aquesta disposició beligerant fa del bilingüisme un mite i aquest mite serveix, justament, per amagar i embellir una situació real innegablement conflictiva.

"En un país on dues llengües entropessen a cada moment i l'una desallotja l'altra, la mitificació del bilingüisme com a valor suprem tendeix inequívocament a neutralitzar -idealment almenys- les inevitables tensions del conflicte. Lloar el bilingüisme és clarament una manera de buscar la conciliació, de fer compatibles dues opcions antagòniques. El bilingüisme en si és un compromís." (Aracil, 1.966: 19)

Mitjançant aquest recurs, el dilema, incòmode per naturalesa, és expulsat del nivell ideològic, de la mateixa manera que alguns dels joves italians de New England (E.E.U.U.) observats per Irving Child (1.943), procuraven de defugir el conflicte d'haver-se de considerar o italians o americans, negant-se a pensar en ells mateixos en termes ètnics.

Aracil precisa encara més l'origen i la funcionalitat del mite, ja que "no disfressa únicament una situació, sinó que igualment justifica una conducta i estalvia una mala consciència" (Aracil, 1.966: 22), de la qual cosa es desprèn la conveniència d'averiguar qui podia sentir la necessitat de justificar-se i d'estalviar-se una mala consciència; al País Valencià. Per a Aracil, havien d'ésser, necessàriament, les classes superiors i els intel·lectuals autòctons, ja que:

" (...) sí que hi ha una relació immediata entre el mite bilingüista i el procés de castellanització d'aquest sector (...) És més probable (...) que l'hibridisme fos al·legat pels indígenes que es castellanitzaven i que, tanmateix, no volien renegar completament del seu propi origen." (Aracil, 1.966: 23)

La intensitat de les motivacions integratives que propulsaven el procés de castellanització d'aquest sector de la societat valenciana no podia impedir l'aparició d'un cert malestar i de sentiments contradictoris, relacionats amb l'anomia.

Dos anys després i prologant uns sainets d'Escalante, Aracil descrigué amb agilitat i ironia els entrebancs i les perplexitats dels valencians "coents" (snobs) del segle XIX, que feien fortuna i es decidien a emular la classe superior en un dels marcadors socials més prestigiosos: la llengua.

"La seva pretensió de pujar entropessava amb

tres dificultats. Primera: la necessitat (...) de readaptar-se (...) d'adoptar uns costums i abandonar-ne uns altres. Segona: l'actitud dels membres de la classe superior, que volien mantenir les distàncies i es resistien a acceptar els parvenus. Tercera: la desaprovació dels seus iguals, que els acusarien d'arribistes i infidels. Tot plegat (...) constituïa un sever preu psicològic." (Aracil, 1.968: 23, 24)

Iniciat el procés de substitució, el que aleshores ocorre és que -si bé rarament es manté el bilingüisme en la generació següent- el mite, en carvi, s'instal·la còmodament i indefinidament en la mentalitat de les generacions futures, fins molt temps després de la castellanització definitiva. A partir de la segona generació, el mite del bilingüisme, l'exaltació d'un mestissatge que ja ha estat superat, serveix justament per propugnar la inversió lingüística; és a dir, la castellanització de la resta del cos social.

"El bilingüisme aleshores es propugna, però no es practica -tal com diuen que els farmacèutics fan amb les drogues. El mite és tan inconsistent que, en la vida pràctica, no se'l creuen ni tan sols els qui teòricament el proclamen. No passa de ser una estratagema verbal, una coartada." (Aracil, 1.966: 24)

Els continguts teòrics de "Un dilema valencià" s'han generalitzat a bastament, de tal manera que no és estrany trobar-los actualment aplicats en la sociolingüística basca i gallega.

"Verbo da proliferacion dos bilinguismos compre decir que resposta a instâncias ideolóxicas de pequena burguesía. Fundamentalmente trátase de pequena burguesía indecisa, que quere pactar coas duas forzas en conflito." (Rodríguez, 1.980: 31)

A pesar de tot, el bilingüisme com a mite persisteix: en els discursos públics, en les polèmiques, en els textos legals... com a coartada d'un procés que avança en una sola direcció, la que condueix a la substitució de la varietat lingüística amenaçada. Presentat com a penya de concòrdia, com a alternativa igualitària per a la regulació dels usos de dues llengües en contacte, amaga l'ou de la desigualtat inicial i es converteix en una cortina de fum que, eficaçment i silenciosa, dissimula la fase terminal del procés de substitució. Amb una certa gràcia, Francisco Rodríguez compara la situació amb un combat de boxa:

"Nom é xusto nin democrático colocar no ring a un anano esmorecido previamente diante dun xixante, protexido xa secularmente, e decir, que agora somos neutrais." (Rodríguez, 1.980: 49)

Es tenint ben present això que hom pot entendre algunes de les crítiques desvetllades per la promulgació d'un seguit de disposicions legals, emanades dels parlaments de les regions autònomes de l'Estat i referides a la protecció de les llengües autòctones corresponents. A tall d'exemple, citem un fragment de la reflexió editada per Vicent Pitarch, a l'entorn de la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià:

"Sembla, en el millor dels casos, que el legislador té en perspectiva una mena de bilingüisme mític, el qual superaria el conflicte lingüístic, tot anul·lant allò que ell anomena "situació diglòssica". Afirme que el tal bilingüisme projectat sobre el País Valencià és

un mite, una idealització, perquè lluny de constituir-hi cap tipus de solució equilibrada, no fa sinó perpetuar un estat de coses que "suposa un pas cap a la regressió de la llengua; l'idioma indígena hi resta progressivament empobrit i fossilitzat." (Pitarch, 1.984: 18. La cita inclosa en el fragment és de: Sanchez Carrión, 1.974: 35)

3. DIGLOSSIA.

3.1. Diglòssia "a la catalana".

Intimament relacionat amb l'ús que els sociolingüistes catalans n'han fet, tant i tant s'ha popularitzat el terme **diglòssia**, especialment entre els nostres ensenyants -i de retruc, entre batxillers i cursetistes- que ha esdevingut -com l'antaviana del conte de Calders- un concepte peça, màgic i difícil de retornar als límits de la denotació i del rigor.

"Als Països Catalans l'elaboració teòrica de la diglòssia a càrrec de Fishman ha conegut una especial fortuna....)

El terme ha tingut una àmplia difusió, particularment en els medis pedagògics, i es pot dir que actualment és una de les nocions més divulgades de la sociolingüística." (Vallverdú, 1.980: 147)

Segons el mateix Francesc Vallverdú, el terme va ésser posat en circulació al país, per Lluís V. Aracil i per ell mateix:

"En efecte, -des de 1.968, any en què Aracil i jo mateix posàrem en circulació aquest terme entre nosaltres (...) l'interès per la diglòssia a Catalunya ha crescut molt." (Vallverdú, 1.984: 17)

Lluís V. Aracil, en una anàlisi que va servir d'introducció a l'edició de dues obres del sainetista valencià Eduard Escalante, presentava, per primer cop

en la sociolingüística catalana, una definició de diglòssia, al·lundint als usos lingüístics dels valencians coetanis d'aquest autor:

"Era el castellà la llengua oficial de l'Administració, la de l'ensenyament i la de la literatura. Breument: la llengua escrita. Els valencians catalanòfons usaven incidentalment el castellà quan era necessari. I l'usaven també per a referir-se a assumptes relacionats amb aquells camps que he dit: Administració, ensenyament i literatura. Però aquest segon ús es limitava als manlleus lèxics i a les citacions estereotipades.

Ja he advertit que, fins a cert punt, tot això es pot resumir dient que el castellà era la llengua escrita. L'escriptura era el vehicle de determinades activitats. Pensem en la correspondència, per exemple. I he d'afegir que la vigència del castellà en tant que llengua oficial i escrita era purament funcional i no afectava sinó una part molt reduïda de la vida. Era un cas de diglòssia." (Aracil, 1.968: 21)

Vallverdú, fent-se ressò de les dificultats de definir el concepte de bilingüisme, es referia a les característiques diglòssiques d'una de les possibles accepcions:

"El problema es complica quan sota l'etiqueta de bilingüisme s'encobreixen situacions molt específiques en què una llengua o un parlar són usats per a funcions formals (administració, ensenyament, mitjans de comunicació, literatura, etcètera) i una altra llengua o un altre parlar són usats per a funcions no formals (generalment orals): aquesta situació es coneix generalment amb el nom de diglòssia." (Vallverdú, 1.968: 33)

Aracil, però, no és gairebé mai recordat com l'introductor del concepte de diglòssia, car la seva obra posterior ha girat a l'entorn d'una altra noció: la de conflicte lingüístic, i perquè ha mantingut una postura més aviat crítica enfront de l'aplicació al cas

català d'aquest concepte. Convé no oblidar, a més, que quan presentà el terme ho feia referint-lo a la societat valenciana del XIX i no a la realitat sociolingüística contemporània. Es tracta, com tindrem ocasió de veure més endavant, d'una diferència substancial, per moltes raons.

Pel que fa a Vallverdú, inicialment acceptà el concepte diglòssia -si bé en el sentit de la reelaboració proposada per Fishman- i l'aplicà a la situació sociolingüística del català, encara que amb algunes reserves (vid. especialment: Vallverdú, 1.970: 18,22-26). Posteriorment, ha anat revisant la seva opció¹ i aquest procés ha desembocat en la publicació d'un article (Vallverdú, 1.984) en què argumenta i qüestiona l'aplicabilitat del concepte a la nostra situació:

"(...) no es pot parlar de la situació catalana com d'un cas típic de diglòssia, perquè els àmbits d'ús de les dues llengües en contacte no estan rigidament distribuïts." (Vallverdú, 1.984: 22)

Un dels divulgadors més rectilinis del terme diglòssia² és Rafael Lluís Ninyoles, el qual -a partir

(1). El mateix Vallverdú ha resseguit aquest procés així com la història de la noció de diglòssia dins la sociolingüística catalana i el debat desvetllat. (Vallverdú, 1.980: 47-56)

(2). "(...) Ninyoles ha estat, sens dubte, el sociolingüista que més ha popularitzat a la Península la noció de diglòssia." (Vallverdú, 1.934: 49)

de la reelaboració fishmaniana que més endavant comentaré-
es va embarcar en una voluntariosa però difícilment
reeixible tasca de classificació dels moments claus en
la història sociolingüística del català, adpotant fidelment
l'esquema de quatre caselles de Joshua A. Fishman:

"Històricament, el fenomen de diglòssia sense
bilingüisme s'ha produït al nostre país durant els segles
XVI, XVII, XVIII i XIX. La situació de diglòssia i
bilingüisme tendeix a difondre's actualment, gràcies
a una eficaç política assimilacionista, sobretot dins
la segona meitat del segle XX." (Ninyoles, 1.969: 35)

Finalment, la definició sintetitzada per Ninyoles
i que s'ha popularitzat extraordinàriament a tots els
nivells divergeix prou de la inicialment proposada per
Ferguson. Segons Ninyoles,

"diglòssia significa, com hem vist, la
superposició de dos idiomes -sovint com a expressió d'una
jerarquia entre els grups- i llur vinculació a un status
cultural rígid. La capciosa distribució funcional entre
ambdós idiomes no feia sinó plasmar una situació que
la difusió de l'educació, el progrés econòmic i polític
de determinades classes hauria de posar al descobert."
(Ninyoles, 1.969: 97)

Allò que més incògnites planteja, però, és que
a mesura que ens allunyem de l'epicentre d'aquesta diglòssia
"a la catalana", les definicions esdevenen més i més
tèrboles i rudimentàries, especialment quan proliferen
en llibres de text, articles de divulgació i àdhuc
disposicions legals. Vallverdú ha reconegut aquest desordre:

"(...) una noció entre imprecisa i esquemàtica
com ha estat la de diglòssia a casa nostra." (Vallverdú,
1.980: 53)

21

Curiosament i a pesar de la significativa popularització d'aquest terme, aplicat a tort i a dret, ha passat gairebé desapercebuda l'oportunitat d'aplicar-lo a la jerarquització de les relacions entre el model de llengua estàndard que sembla imposar-se -fortament influenciat per la varietat capitalina- i les altres variants geogràfiques de la llengua, especialment el català occidental i el baleàric. Qualificada alguns cops d'interna o doble (Ninyoles, 1.972), aquest tipus de diglòssia -si bé és cert que no reuneix tots els requisits del model proposat per Ferguson- segurament mereix una atenció superior a la que ha rebut, especialment perquè resultaria il·lustratiu de prendre-la en consideració, a l'hora d'afrontar reptes com la viabilitat d'una varietat estàndard comuna per a tots els territoris de parla catalana i d'encarar-se als foscos interrogants que plantegen el present i el futur de la unitat de la llengua.

Comentant la situació de la llengua a Catalunya Nord, Bernardó i Rieu s'han referit a aquest tipus específic de situació diglòssica:

"Uns indicis donen a pensar que es podria evolucionar en direcció d'una nova situació diglòssica, amb una doble superposició; llengua A (francès) i llengua B (català sota qualsevol forma, sobretot dins les seves varietats septentrionals), més llengua Ba (català normatiu) i llengua Bb (dialectes nord-catalans)." (Bernardó i Rieu, 1.977: 59)

Relacionant implícitament la doble diglòssia

i el concepte de llengua estàndard, al·legacions diverses van ésser discutides en les sessions del Congrés de Cultura Catalana. També qui això escriu va referir-se a aquest tema, en dos articles (Pueyo, 1.979 i 1.980) que -a pesar que el temps m'obliga a jutjar-los severament- conserven, si més no, la virtut de constituir encara una reflexió crítica sobre les alternatives per a "l'estandardització del català i la seva incidència sobre punts tan vitals com la normalització de la llengua i el manteniment de la seva consciència unitària." (Pueyo, 1.980: 97)

Finalment, cal esmentar el professor valencià Antoni Ferrando, que llegí, l'any 1.984, una comunicació a Ourense, en la qual es referia explícitament a la diglòssia interna, entre d'altres temes, i afirmava:

"De fet, la tendència (...) a presentar el català central com a únic estàndard lingüístic (...) agreuja la diglòssia interna fora de Catalunya, especialment a la franja catalanòfona d'Aragó i al País Valencià (...)" (Ferrando, 1.984)

3.2. Els orígens: Jean Psichari.

Hom llegeix habitualment que el terme diglòssia va ésser definit i usat per primer cop per Charles A Ferguson, en un cèlebre article (Ferguson, 1.959a), la primitiva versió del qual fou presentada, l'any anterior, amb el títol, "Classical or colloquial, one standard or two", a la reunió de l'American Anthropologist Association.

"In the few years that have elapsed since Ferguson (...) first advanced it (...)" (Fishman, 1.971: 287)

"Queste situazioni, anche in forma assai più rigida di quanto non accada in Italia, sono molto più comune di quanto si potrebbe pensare, sicché c'è da stupirsi che abbiano trovato un chiaro inquadramento ed un nome soltanto nel 1.959, grazie ad uno studio di Ch. A. Ferguson." (Varvaro, 1.978: 65)

Encara que no resseguiré exhaustivament la història global del terme, sí que convindrà, almenys, de fer esment dels seus usos amb anterioritat a l'article de Ferguson, que constitueix, malgrat tot, una fita de gran valor en la consolidació d'un paradigma de la sociolingüística científica. El mateix Ferguson donà algunes clarícies sobre aquests usos anteriors; en concret, situà l'origen del mot en una sèrie d'article de W. Marçais, publicats entre 1.930 i 1.931.

"El terme "diglòssia" s'introdueix aquí calcat damunt del model francès diglossie (...), que s'ha aplicat en aquest cas, ja que sembla que en anglès no hi ha cap mot que s'usi regularment per designar aquest concepte." (Ferguson, 1.959a: 89)

Sembla, però, que l'origen del terme es remuntaria encara més enllà, d'acord amb les dades aportades per Jean-Pierre Jardel (Jardel, 1.982), en el seu estudi reivindicatiu, segons les quals el terme diglòssia -o diglossie, per ésser més precisos- fou usat, almenys des del darrer quart del segle XIX, per l'hellenista francès Jean Psichari a qui, per cert, Ferguson esmentà en la bibliografia que sobre el cas del grec aconsellava en el seu article. Per la seva banda, Psichari reconeixia

haver manllevat el terme d'un article de l'escriptor grec Rhoïdis, aparegut a la revista Acropolis.

Aplicant-lo a l'estudi dels comportaments lingüístics de la societat grega contemporània, Psichari descrigué el que ell considerava el drama d'una comunitat que se serveix habitualment de dues varietats d'una mateixa llengua (katharévusa i dhimotikí), que presenten diferències estructurals considerables i una especialització funcional complementària, que hom pot representar amb l'esquema següent:

	Katharévusa	Dhimotikí
USOS FORMALS	SI	NO
USOS INFORMALS	NO	SI

A pesar d'haver-s'hi referit anteriorment -almenys des de 1.885- no és fins a 1.928 que publicà el seu article fonamental sobre el tema: "Un pays qui ne veut pas sa langue", el títol del qual anticipava l'idealisme i la inspiració romàntica d'algunes de les afirmacions que conté:

"Il y a, dans ce débat une cause grande et belle, nationale pour la Grèce, puis qu'il s'agit pour elle d'entrer en possession d'elle-même, dans la possession de sa langue, par conséquent de son âme." (cit. per: Jardel, 1.982: 10)

Psichari comparà el cas grec amb el de les comunitats arabòfones -tots dos exemples foren considerats igualment per Ferguson- i els contrastà amb el comportament d'alguns grups lingüístics europeus, la qual cosa el dugué a distingir tres tipus de diglòssia: purista, veritable i ordinària. Del conjunt de les seves aportacions cal destacar especialment la importància que concedí a dos criteris bàsics que constitueixen una part essencial de la definició d'una situació diglòssica i que igualment retrobarem en l'article de Ferguson:

a/ es tracta de dues varietats d'una mateixa llengua.

b/ en aquest cas, la distribució dels usos és complementària: *katharévusa* (escrits i oficials), *dhimotikí* (quotidians i familiars).

En canvi, aquesta distribució funcional, en la idea de diglòssia segons Psichari, està basada en una situació conflictiva, a diferència del que Ferguson postulà anys després. Jardel, que reivindica amb un cert apassionament la memòria de les contribucions del seu compatriota, considera que aquesta divergència és essencial i que constitueix un avantatge favorable a la interpretació de Psichari.

Sigui com sigui -i a desgrat d'alguns comentaris de deixebles seus, com Louis Roussel i Hubert Pernot-

el concepte gairebé caigué en l'oblit i no fou fins a la publicació de l'article de Ferguson, que realment esdevingué actiu i imprescindible en la investigació i la teoria sociolingüística. Raó de més perquè, sense eludir la vindicació de les aportacions de Jean Psichari, doni per bo aquest breu resum de la prehistòria de la diglòssia.

3.3. La diglòssia segons Charles A. Ferguson.

Deia suara que l'article de Ferguson ha estat unànimement considerat una fita de les més importants en l'elaboració d'un paradigma científic per a la sociolingüística, per bé que després -i potser, justament, a causa d'això- són molts els qui l'han potinejat fins allargar-lo extraordinàriament. En qualsevol manual de sociolingüística, n'apareixen clàssics i difícilment trobarem un text dedicat, totalment o en part, a allò que, amb un eufemisme hom denomina la "situació" del català, que deixi de parlar de diglòssia, la qual cosa no sempre ens garanteix que l'autor en tingui una referència directa.

Partint de la constatació que en moltes comunitats, dues o més varietats d'una mateixa llengua són usades per alguns parlants en situacions diferenciades i que aquesta distribució manté una certa regularitat,

Ferguson aïlla una sèrie de factors corresponents a l'ús lingüístic, que regulen l'aparició d'una o altra varietat.

Aquests factors són sis: funció, prestigi, herència literària, adquisició, estandardització i estabilitat, i entre tots defineixen un marc situacional, dins el qual "ocorren" alternativament les varietats lingüístiques

en presència. Cal remarcar que em serveixo de l'expressió "en presència" i no "en litigi" o d'altres de similars, car justament la distribució funcional es realitza sense friccions, regulada a través de les normes i dels àmbits d'ús¹, que és el que realment són les sis funcions essentades. Ferguson va aïllar tres factors més (gramàtica, lèxic i fonologia), que corresponen, no a l'ús, sinó a la descripció de l'estructura lingüística de les varietats; tenen, doncs, un interès major per a la lingüística estricta, que per a la sociolingüística.

(1). Heus ací dues nocions bàsiques en l'anàlisi socio-lingüística: **norma d'ús lingüístic i àmbit d'ús lingüístic** (en anglès, *domain*).

El sentit del primer terme es desprèn de la següent afirmació: "Insisteixo que l'ús lingüístic no és mai totalment fortuït o arbitrari -en un mot: no és pas caòtic. Podem descriure'l i explicar-lo precisament en la mesura en què és regular. I, en aqueixa mesura, cal reconèixer que obeeix certes normes -o "hàbits", si ho preferiu." (Aracil, 1.982: 166).

Pel que fa a l'àmbit, així el defineix J.A. Fishman: "domain is a socio-cultural construct abstracted from topics of communication, relationships between communicators, and locales of communication, in accord with the institutions of a society and the spheres of activity of a speech community." (Fishman, 1.965: 20)

Ferguson va partir, per caracteritzar la diglòssia, dels casos de quatre comunitats lingüístiques, en cadascuna de les quals coexisteixen dues varietats, respectivament designades A (alta) i B (baixa):

<u>A</u>	<u>B</u>
Arab clàssic	Arab col.loquial
Alemanys estàndard	Alemanys suïssos
Crioll haitià	Francès
Grec clàssic	Grec col.loquial

En tots els casos, A és usada en àmbits públics i formals (sermó religiós, discurs polític, classe universitària...) i B en àmbits quotidians i informals (conversa familiar, serial radiofònic, cartoons ...); això pel que fa a la funció. Referent al prestigi, A és considerada superior a B, en alguns sentits; si més no, hom creu que és més bella, més lògica, més capacitada per expressar qüestions importants i "serioses". Tots els casos citats disposen d'un cabal prestigiós de literatura escrita en A, bé sigui de molts anys enrera o bé que continuï generant-se en una altra comunitat, en la qual A és la varietat estàndard. Pel que fa a l'adquisició, B és la llengua usada amb els nens i la primera que aprenen. En canvi, l'aprenentatge d'A s'assoleix a través de l'ensenyament. En general, l'estandardització es fa a partir de la varietat A, encara que a Atenes i a

Port-au-Prince pot emergir una mena d'estàndard B, que tendeixi a estendre's entre els parlants dels altres dialectes. I per últim, cal subratllar molt especialment l'estabilitat com a característica essencial de la diglòssia; és a dir, la inexistència o la capacitat de neutralitzar les tensions que puguin sorgir en el si d'un marc situacional tan ben definit.

Sans dubte, són l'estabilitat i el mode d'adquisició (per aquest ordre) les dues característiques definidores de les situacions diglòssiques, especialment subratllades pels autors que s'hi han referit. Antonio Varvaro, per exemple, preocupat com a sociolingüista italià, per les relacions entre la llengua estàndard i els dialectes, remarca quina és la diferència cabdal entre aquestes relacions i les que s'estableixen entre les dues variants que alternen en un cas de diglòssia:

"A questo punto è necessario precisare in che cosa questa situazione si differenzi dalla compresenza di una lingua standard e dei suoi dialetti locali. Il fatto è che nel caso della diglossia nessun parlante usa la varietà A come lingua della normale conversazione e nessuno la possiede come lingua prima; invece nel caso di una varietà standard e dei dialetti almeno una parte della comunità A, che ha appreso come lingua materna, per la conversazione quotidiana." (Varvaro, 1.978: 68)

I per la seva banda, R. A. Hudson, sociolingüista britànic, destaca les diferències entre aquesta situació i la de les comunitats de parla anglesa:

"La diferencia más obvia entre las sociedades

diglòsicas y las sociedades normales de habla inglesa es que en las primeras nadie tiene el privilegio de aprender la variedad de lengua alta (tal como se usa en los acontecimientos formales y en la educación) como su primera lengua, ya que en casa todo el mundo habla la variedad de lengua baja. En consecuencia, la forma de aprender la variedad alta en tal sociedad no es naciendo en la clase adecuada de familia, sino yendo a la escuela." (Hudson, 1.980: 64)

Un cop descrita la situació i els seus ingredients, Ferguson proposà la següent definició detallada de diglòssia:

"DIGLOSSIA és una situació relativament estable en què, a més dels principals dialectes de l'idioma (que poden incloure una o diverses formes regionals estandarditzades), hi ha una varietat superposada molt divergent, molt estandarditzada (sovint més complexa gramaticalment), vehicle d'un cos de literatura escrita ampli i respectat, procedent d'un període més antic o d'una altra comunitat parlant, que és sobretot usada en l'ensenyament i usada en escrita i parla formal, però que no ho és per cap sector de la comunitat en la conversa ordinària." (Ferguson, 1.959a: 97)

Realment, es fa ben difícil de discutir la claredat d'aquesta definició i la precisió amb què correspon a unes determinades situacions de l'ús lingüístic. El qualificatiu de "restrictiva", que Jardel li ha aplicat, en un intent de magnificar la vàlua de les primeres aportacions de Psichari (Jardel, 1.982: 13-14), pot ben bé prendre's com un elogi, car el sentit original (fergusonià) de diglòssia s'adiu, crec que molt adequadament, a la parcel·la de la realitat que pretenia descriure. Els problemes, les confusions i aquest error a estiracabells posteriors s'han desvetllat en el moment en què hom ha pretès de convertir la definició original

en un matisament paral·lel que permetés d'ajustar un
bell munt de situacions de difícil descripció i treballs
interpretació.

I per últim, cal assenyalar que l'article de Ferguson es clou amb unes conclusions referides especialment a temes com les condicions necessàries per a l'aparició de la diglòssia, la possible evolució futura de les situacions descrites i altres que, en el punt actual de l'argumentació, no sembla pas imprescindible de ressenyar.

3.4. La revisió de Joshua A. Fishman. Usos i abusos.

Així com l'article de Ferguson conegué un èxit considerable, s'ha de dir també que aparegueren aviat nous estudis i anàlisis que, bo i subratllar la vàlua de l'aportació del sociolingüista nord-americà, hi introduïen matisos substancials, inspirats per raonaments diversos. En la majoria dels casos, es tractava d'ampliar el sentit i el camp d'aplicació de la definició de Ferguson. Per exemple, John J. Gumperz considerava que hi havia diglòssia no només en societats multilingües que reconeixen diverses llengües o en societats que utilitzen una varietat vernacular i una varietat clàssica, sinó també en aquelles que se serveixen de dialectes o registres diferenciats: varietats funcionalment diversificades, del tipus que siguin. Segons això,

"The distinction between uniformity and diversity of dialects or monolingualism and bilingualism thus becomes less important than the distinction between the individual and the societal." (Gumperz, 1.962: 464)

Tanmateix, la revisió més reconeguda i popularitzada ha estat, sens dubte, la proposada per Joshua A. Fishman (Fishman, 1.967), recollida actualment en tots els manuals i que ha conegut un èxit aclaparador entre els sociolingüistes catalans, fins i tot quan l'article original de Ferguson romania generalment oblidat. El protagonisme innegable de Fishman en l'extensió d'aquest concepte ha estat subratllat repetidament:

"As Timm (1.980) writes: "Since Fishman's extension in 1.967 of the term diglossia,... it has come to mean little more than the functional distribution of two or more languages or language varieties within a speech community." (cit. per: Grosjean, 1.982: 132)

L'ampliació formulada per Fishman es proposava d'aconseguir -com ja he anticipat anteriorment- un cert sincretisme entre un concepte que correspon a l'anàlisi dels comportaments més estrictament individuals (bilingüisme) i un altre de referit a l'anàlisi dels usos lingüístics socials (diglòssia), la qual cosa implica un repartiment complementari de competències, entre les disciplines científiques que s'han ocupat d'aquests temes:

"bilingualism (on the part of psychologists and psycholinguists) and diglossia (on the part of sociologists and sociolinguists)." (Fishman, 1.971: 286)

D'acord amb aquesta premissa, Fishman descrigué quatre situacions bàsiques de contacte entre llengües, en el si d'un mateix grup i proposà l'exemple de diverses comunitats -siguin nacions senceres, siguin grups socials- per il·lustrar cadascun dels casos (Fishman, 1.971: 286-299).

+ DIGLOSSIA -	
+ BILINGÜISME -	1.- Diglòssia i bilingüisme.
	2.- Bilingüisme sense diglòssia.
	3.- Diglòssia sense bilingüisme.
	4.- Ni diglòssia ni bilingüisme.

El primer cas correspon a comunitats afectades per una situació de bilingüisme i diglòssia àmpliament generalitzada en el teixit social. Això ocorre a la Suïssa alemanya, al Paraguai... i fou habitual entre els varons jueus de l'est d'Europa, abans de la I Guerra Mundial. Un cas molt ben descrit i interpretat per Joan Rubin (1.963) és el del Paraguai, on més de la meitat de la població parla espanyol i guaraní. Les funcions de les dues varietats estan relativament ben diferenciades, en base a una sèrie de factors aïllats per Rubin (situació, formalitat, intimitat, seriositat de la situació i sexe), sobre els quals actuen determinades pressions, com l'habilitat estimada en l'ús d'una llengua, la primera

llengua adquirida i l'orientació escolar. La situació, en general, tendeix a ésser estable, encara que les característiques de la societat paraguaiana determinen una compartimentació funcional més flexible que en el cas de la Suïssa alemanya, posem per cas.

"The free variation in usage between the two languages corresponds with the relatively elastic social class structure." (Rubin, 1.963: 529)

Sensiblement més inestable que la primera o simplement transitòria és la segona situació (bilingüisme sense diglòssia), característica de la història de la industrialització -especialment a Occident- i d'aquells casos en què els mitjans de producció han estat o són controlats per una comunitat lingüística, mentre que la força de treball és integrada per una altra. Aleshores, no es produeix una diferenciació funcional estable de les varietats lingüístiques en contacte sinó que sovintegen els conflictes. A la llarga, la varietat que arribi a associar-se amb el corrent predominant de les forces socials, tendirà a desplaçar les altres.

La tercera situació (diglòssia sense bilingüisme) es produeix quan dues o més comunitats unides políticament, econòmicament i religiosament en una unitat de funcionament presenten diferències socioculturals molt intenses. En aquest cas, una de les comunitats o ambdues tenen fronteres grupals relativament impermeables, de tal manera que

l'accés funcional i lingüístic per als estranys està severament restringit. Aquesta situació era habitual en el cas d'algunes élites europees anteriors a la I Guerra, que usaven una llengua A en les seves relacions internes i la llengua dels seus paisans en totes les altres situacions. Que l'existència d'una diglòssia funcional no implica, en aquest cas, un bilingüisme socialment estès, resulta evident en el cas d'àmplies zones d'Àsia i Àfrica, sotmeses a un procés d'occidentalització accelerat i que constitueixen comunitats poc desenvolupades i amb escassa mobilitat social, integrades per grups absolutament oposats i distants, posseïdors de repertoris lingüístics restrictius i discontinus. Si bé aquest cas és menys inestable que l'anterior, les possibilitats de patir modificacions són més altes que en una societat com la paraguaiana i, de fet, la consolidació de processos revolucionaris al sud-est asiàtic ha alterat profundament l'equilibri lingüístic de la zona.

"It is clear that the status of French in Cambodia, Laos and Vietnam decreased as national liberation movements replaced westernized elites and reinstated their respective ancestral tongues as the only national language." (Bourhis, 1.982: 47)

La darrera de les possibilitats (ni diglòssia ni bilingüisme) només podria actualitzar-se en comunitats molt petites, aïllades i amb una estratificació social gairebé nul·la, en les quals tots els membres coneguessin

i usessin igualment la totalitat del repertori lingüístic de la comunitat. Fishman ja advertí, però, que és més fàcil d'imaginar que de descobrir comunitats que reuneixin aquestes característiques i aqueixa sospita es confirma si tenim en compte que fins i tot grups tan petits com el dels indis americans de Great Basin posseeixen un repertori lingüístic gens uniforme, a pesar d'ésser una comunitat amb una estratificació social mínima i infreqüents contactes amb estranys.

"Speech is not completely uniform, however; perceptible differences may be observed between what has been called casual every-day speech and non-casual styles used in singing, recitation, myth telling and similar ritually defined situations." (Gumperz, 1.962: 466)

Les flaques de la tipologia de Fishman no han estat ressaltades, ni de bon tros, amb la mateixa assiduitat amb què hom ha pogut en els seus encerts. Potser una de les crítiques més rotundes que li ha estat feta ha vingut de la banda de Norbert Dittmar, el qual l'acusa de superficialitat i d'ignorar l'anàlisi de les condicions socials subjacents que permetrien d'interpretar els fenòmens descrits.

"Yet it was with regard to precisely these bilingual and multilingual societies that we noticed the superficiality of the descriptive concepts concerned. (...) An adequate explanation of the functional distribution of H and L varieties of bilingual and multilingual speaker-groups will only be achieved by an analysis of the historical development of societies which includes a specification of the social classes to which the various speakers belong." (Dittmar, 1.976: 186)

l'evident asimetria de les dimensions de les comunitats lingüístiques considerades, l'heterogeneïtat mateixa de les situacions i la pretensió d'encabir totes les comunitats contemporànies en els supòsits 1, 2 i 3, acaben convertint la tipologia de Fishman en una empresa vana; bé sigui per redundant -ja que hom pot aplicar-la a gairebé la totalitat de les societats modernes-, bé sigui per impracticable, per tal com els seus límits interns i externs són boirosos. De fet, aquesta aplicació anul·la justament la tal vegada modesta però innegable utilitat del propòsit original de Ferguson: la creació d'un concepte i d'una definició justament aplicables a la descripció d'un fenomen ben delimitat.

A banda d'això, la tipologia fishmaniana duu a l'exclusió, ja sigui en la seva totalitat o en part, d'alguns dels punts centrals i bàsics de la definició de Ferguson, justament d'aquells que -com l'estabilitat i el mode d'adquisició- he qualificat, en l'apartat anterior, de "característiques definidores de les situacions diglòssiques." En efecte, exceptuant la primera i la darrera (per inexistents) de les possibilitats, 2 i 3 no són, ni de bon tros, situacions estables sinó clarament conflictives, dinàmiques, amb diverses sortides possibles, anticipades en el mateix text de Fishman. I pel que fa al mode d'adquisició, llevat d'alguns dels exemples del primer apartat, en cap cas no ens trobem

amb comunitats en què la totalitat de la població aprengui com a llengua familiar la B i arribi al coneixement de la llengua A a través de l'escolarització i que això ocorri regularment i sense excepcions mencionables. Per la meua banda, considero, en resum, poc operativa i dubtosament eficaç la classificació de Fishman i coincideixo amb els plantejaments que recentment ha exposat Francesc Vallverdú, sobre el tema.

"En qualsevol cas, cal retenir del concepte fergusonianà l'existència d'una situació generalitzada de bilingüisme, en què el mateix grup usa una de les llengües (o varietat) com a varietat A i l'altra com a varietat B, sense que les funcions de totes dues llengües o varietats s'interfereixin, perquè el concepte de diglòssia pugui resultar operatiu." (Vallverdú, 1.980: 47)

Generalment, però, els sociolingüistes catalans no han retingut suficientment aquest matisos o no els han considerat rellevants. S'han entestat a considerar diglòssica la situació de la comunitat catalana i això els ha obligat, aleshores, a considerar conflictiu i dinàmic el concepte de diglòssia; han prescindit de l'amplitud dels comportaments diglòssics (que haurien d'abastar tots els membres de la comunitat) i la descripció dels usos lingüístics dels diversos grups socials ha quedat desdibuixada. Com veurem més endavant, aquests vicis d'interpretació han impregnat també altres aspectes de l'anàlisi de la comunitat lingüística catalana i així, per exemple, en parlar de normalització hom ha insistit en la necessitat de "guanyar" àmbits prestigiosos per

al català (rutinàriament considerat com a llengua B) i això ha fet que esdevinguin incomprensibles, a causa de l'encotillament diglòssic, aquelles situacions en què el català guanya prestigi i no recupera, al mateix temps, vitalitat.

Ja he comentat abans que Vallverdú i Ninyoles han estat els divulgadors principals en la sociolingüística catalana de la reelaboració fishmaniana del concepte de diglòssia, encara que han recorregut camins prou diferents. Vallverdú en parlà per primer cop l'any 1.968, a *L'escriptor català i el problema de la llengua* (Vallverdú, 1.968), manifestà algunes reserves al cap de dos anys, amb *Dues llengües: dues funcions?* (Vallverdú, 1.970), continuà referint-s'hi a *"Sociología y lengua en la literatura catalana"* (Vallverdú, 1.971), a *Ensayos sobre bilingüismo* (Vallverdú, 1.972), i potser encara en alguna altra ocasió, però ha acabat revisant la seva postura, tal i com s'ha vist suara, a *Aproximació crítica a la sociolingüística catalana* i, molt especialment, en l'article *"Hi ha o no hi ha diglòssia a Catalunya? Anàlisi d'un problema conceptual"* (Vallverdú, 1.984), en què, després de revisar els usos d'aquest concepte en la sociolingüística catalana i en la seva pròpia obra, arriba a una conclusió que consolida el canvi d'opinió anticipat en les seves publicacions més recents:

"Pel que fa a la conducta lingüística dels catalans, no es pot qualificar segons el meu parer de diglòssia." (Vallverdú, 1.984: 19)

Com hem vist abans, Rafael Ll. Ninyoles acceptà l'esquema de quatre caselles de Fishman (Ninyoles, 1.969) i s'escarrassà inicialment a establir concidències correlatives entre les fites de la història social del català i els diversos apartats de l'esquema. Posteriorment, la seva obra no ha aportat novetats que permetin de considerar substancialment modificades les bases del seu enfocament diglòssic. En qualsevol cas, es pot consultar la síntesi que F. Vallverdú ha realitzat de l'evolució posterior del pensament sociolingüístic de Ninyoles (vid. Vallverdú, 1.980: 49-51).

A banda dels dos autors mencionats, són gairebé inexistents les aportacions originals sobre la interpretació diglòssica de la comunitat catalana. Sovintegen el que en castellà hom anomena *refritos*: de qualitat variable, desproveïts de valor científic i amb una finalitat divulgadora gens precisa i que m'atreviria a qualificar d'"anestèsica" per a l'activitat interpretadora de la realitat social.

4. CONFLICTE LINGUISTIC.

4.1. La definició de Lluís V. Aracil.

Deixant a banda algunes al·lusions anteriors poc significatives, no és fins a la publicació de *Languages in contact. Findings and problems*, que apareixen per primer cop reunides un conjunt d'observacions prou precises i valuoses que constitueixen una anticipació important en la fixació definitiva del concepte de conflicte lingüístic. Les apreciacions de Weinreich sobre el particular es concentren especialment en el punt que duu el títol de "Language shifts" (Weinreich, 1.953: 106-110), en què l'autor va remarcar l'íntim lligam existent entre els fenòmens de substitució i el que ell anomenà factors extra-estructurals; és a dir, vinculats a les condicions de l'ús.

Així mateix, observà que els esmentats fenòmens han d'ésser analitzats a partir de la consideració d'aquelles funcions exercides per cadascuna de les llengües en contacte. Aquesta reflexió constitueix un canvi d'orientació revolucionari, un gir copernicà que contrasta amb els intents d'explicació de la substitució lingüística basats en els mètodes de la lingüística estricta i abocats,

per raó de la seva limitació intrínseca, al fracàs.

"Whereas interference, even in its socio-cultural setting is a problem in which considerations of linguistic structure enter, the matter of language shifts is entirely extra-structural, since it can be taken for granted that the respective structures of two languages in contact never determine which language is to yield its functions to the other." (Weinreich, 1.953: 106,107)

La primera formulació completa de la teoria del conflicte lingüístic es deu, però, a Lluís V. Aracil i es troba recollida en una memòria que l'autor presentà l'any 1.965 al Centre Européen Universitaire de Nancy, sota el títol "Conflit linguistique et normalisation linguistique dans l'Europe nouvelle" (Aracil, 1.965), traduïda posteriorment al català i inclosa en una recopilació d'articles del mateix autor (Aracil, 1.982: 23-57) .

Poc temps després de l'aparició d'aquest treball, Einar Haugen publicà *Language Planning and Language Conflict: the Case of Modern Norwegian* (Haugen, 1.966b), però -a pesar de figurar en el títol mateix de l'obra- no desenvolupà el concepte, interessat especialment com estava per l'estudi de les commocions derivades de l'ampliació dels usos de la llengua estàndard a Noruega. L'any següent, Allen D. Grimshaw inclogué un apartat referit al conflicte lingüístic, dins el seu article "Sociolinguistics" (Grimshaw, 1.971:92-151), on subratllava la manca d'atenció que, segons ell, els sociòlegs havien

manifestat per aquesta qüestió: "Sociologists simply have not given sufficient attention to these problems of language conflict." (Grimshaw, 1971: 108). En el mateix article, parlà també de **lluita de llengües (language struggle)**, perifrasi que utilitzen igualment d'altres autors, en un sentit equivalent al de conflicte lingüístic, en tant que procés de desplaçament d'una llengua per una altra, superposada i dominant.

Deixant a banda d'altres aportacions possibles, **la paternitat d'Aracil és innegable, en la gènesi del concepte i en l'anàlisi de les seves manifestacions reals.**

Aquesta anàlisi parteix de la base que la subsistència o desaparició d'un sistema lingüístic no depèn de la seva estructura ni del nombre de parlants, sinó de la integritat de les funcions que aconsegueix; es tracta, en definitiva, d'una anàlisi funcional, no basada en factors estructurals o demogràfics. Observant la tipologia de les relacions entre llengua i societat, Aracil distingeix entre el que anomena "funcions socials de la llengua" (output) i "funcions lingüístiques de la societat" (input). El feedback que s'estableix en aquest model pot ésser negatiu (autocorrecció), quan un descens en un cas provoca una compensació en l'altre, i pot ésser positiu (ampliació), quan un dèficit en un ordre de funcions provoca un dèficit en l'altre, el qual incrementa, per la seva banda, el dèficit inicial. En tots dos casos es desvetllen processos

ben diferenciats i amb resultats finals antitètics:

"Dans la première hypothèse, le stress (que j'appelle conflit) sera surmonté et finalement éliminé par des changements adaptatifs dans le système linguistique en question. La normalisation est l'exemple le plus typique de cette réaction idéalement "normale". (...) Dans le second cas, par contre, le processus sera d'autant plus complexe, long et pénible qu'il ne parviendra à éliminer le conflit qu'en éliminant le système linguistique en question, de manière qu'il y aura un changement de langue c'est à dire: la substitution." (Aracil, 1.965: 5)

Es a dir: la relació establerta entre les dues varietats -que anomenarem dominant (D) i recessiva (R)- no és irreversible ni determinista, sinó que ve condicionada en cada cas, per l'equilibri dels mecanismes d'índole sociolingüística que afavoreixen o restringeixen l'ús de cada varietat. Aquestes expansions i/o contraccions són lògicament complementàries (si D creix, R s'escurça i viceversa) i poden ésser objectivament descrites i mesurades. El resultat d'aquesta mesura constitueix el que hom anomena vitalitat d'una llengua, concepte que integra dos aspectes:

a/ el conjunt d'àmbits en què cada varietat és efectivament usada.

b/ el nombre d'usuaris de cada varietat.

D'altra banda, la vitalitat (determinada per les funcions i pels pariants) és un factor que, com ja sabem, correspon a l'observació de l'ús. Els aspectes que fan referència a les transformacions experimentades per l'estructura lingüística de les varietats implicades

en el conflicte, seran revisats en el tercer capítol, quan em refereixi a la interposició i a la interferència.

Com s'ha vist, no ens les havem amb una situació estable com la diglòssia de l'àrab, per exemple, sinó amb un procés caracteritzat per una dinàmica previsible -però també alterable, si es modifiquen els mecanismes- que té només dos desenllaços possibles: la substitució o la normalització de la llengua recessiva. Com va recordar Aracil, la història d'Europa és plena d'exemples del primer (txec, polonès,...) i del segon cas (còrnic, dalmàtic...). Ambdós processos, però, no mantenen una velocitat uniforme, sinó que combinen les pauses amb els moments crítics. D. J. Saer ja havia remarcat, a Luxemburg, que "la lucha de una lengua en conflicto con otra está caracterizada por retrocesos y avances parecidos a los de dos ejércitos en campaña." (Bureau International d'Education, 1928: 55). Especialment en el cas de la substitució, l'existència d'aquestes pauses o desacceleracions atenua la percepció del conflicte i facilita a les forces socials dominants la negació de la realitat del procés i la popularització d'ideologies que, com en el cas del mite del bilingüisme al País Valencià, desfiguren, presentant-la com a estable i equilibrada, una situació que és intrínsecament mudable i asimètrica. Raó de més per no oblidar que la distinció estable/dinàmic és fonamental, a l'hora de distingir

la diglòssia del conflicte lingüístic.

Tenint en compte que la interpretació del conflicte és bàsicament funcional, la normalització consistirà essencialment en l'extensió -a través de mitjans educatius, polítics, culturals...- de normes d'ús més favorables a la presència de R, especialment en aquells àmbits en què el seu ús sigui més clarament recessiu.

"(...) la normalisation consiste surtout dans l'élaboration et la mise en vigueur de systèmes de normes d'usage linguistique." (Aracil, 1.965: 10)

Aquesta reorganització inclou dos aspectes inseparables: l'adequació de l'estructura lingüística a les noves necessitats socials (normativització), tasca d'ordre lingüístico-cultural i l'ampliació dels usos reals d'aquestes possibilitats, d'indole socio-política. Per tal com abasta un front que depassa àmpliament els aspectes purament lingüístics, la normalització és, com Aracil ha subratllat, una autèntica macrodecisió i, com a tal, requereix un exercici de poder, ja sia a través de la plena sobirania política o d'un substancial índex d'autogovern. Si aquest exercici de poder és possible i les condicions socials són favorables, la normalització esdevé un procés efectivament viable, fins i tot en casos tan aparentment "miraculosos" com la recuperació de l'hebreu a Israel, on l'acció normalitzadora del poder polític ha estat persistent, tant a nivell dels usos com a nivell

de l'estructura.¹

Subratllant aquest exercici de poder, la sociolingüística nord-americana ha elaborat i popularitzat el terme *language planning* (planificació lingüística), que fa referència al procés de recerca organitzada de solucions als problemes lingüístics, especialment a nivell nacional. Aquest procés s'estructura en tres nivells: determinació dels objectius, desenvolupament dels mitjans i estratègies i implementació de les solucions, i requereix ineludiblement el concurs de les estructures de poder i dels seus recursos (vid.: Paulston, 1.984).

El significat i els continguts del *language planning* només coincideixen parcialment amb els que els sociolingüistes europeus atribueixen a normalització, ja que aquest segon concepte té un abast més global, que inclou aspectes -com la modificació de les actituds lingüístiques- que només indirectament poden dependre de l'exercici del poder polític, al mateix temps que pressuposa un major grau de participació i d'implicació

(1). A pesar de la trasbalsada -i trasbalsadora- existència del petit Estat, la preocupació per la llengua no ha decaïgut. Per exemple, el 21 de Juny de 1.976 es desenvolupà a la Knesset (Parlament) un debat de tres hores sobre el deteriorament de la llengua, en el transcurs de la qual fou aprovada una resolució de quatre punts, amb la intenció de millorar els nivells de correcció de l'hebreu en ús. (vid.: Rabin, 1.976)

emocional de la comunitat en què la normalització es desenrotlla. Per contra, la planificació lingüística parteix d'una visió asèptica i no bel.ligerant del canvi de conductes lingüístiques, que esdevé un procés orientat sovint per especialistes aliens als grups lingüístics implicats, que mantenen una relació dialèctica amb governs i administració, gairebé sempre al marge d'aquests grups, dels quals es sol.litica i es rep informació, però que, per contra, ni en reben (més que en la fase final) ni participen directament en la discussió de les solucions. En alguns casos, aquests procediments han estat contestats pels sectors més actius de les comunitats analitzades disconformes amb aquest flux unidireccional d'informació i amb la forma en què es resolen llurs problemes lingüístics. Quelcom així ocorregué a Occitània, l'any 1.977, quan l'Institut d'Estudis Occitans decidí de desaconsellar la col.laboració amb una enquesta sobre el moviment occità, desenvolupada pel Centre d'Etudes des Mouvements Sociaux i dirigida pel sociòleg Alain Touraine.

"L'enquesta nos ven d'un canton de l'Universitat que se ditz "zona liberada". Per ipotèsi, un canton de pensada liura, e d'ajuda sincera als pichòts moviments espetats -pauronèis!- qu'an mestièr de rempeutage." (Vignier, 1.978: 14)

Tanmateix, no seria enraonat desqualificar expeditivament i de forma indiscriminada l'orientació nord-americana del planning, que inclou aspectes molt

positius, com la preocupació constant -dins una línia de rigor científic- per l'avaluació dels resultats, imprescindible si hom vol averiguar objectivament l'efectivitat d'aquests procediments (vid.: Cobarrubias i Fishman, 1.983).

En resum, considero que la definició de conflicte lingüístic elaborada per Lluís V. Aracil és la que millor defineix i la que millor permet d'interpretar la realitat contemporània de la comunitat lingüística catalana. En primer lloc, perquè hom ha comprovat suficientment que parlar de bilingüisme -si no es fa en un sentit restrictiu i personalitzador- aporta confusió i condueix a les fronteres del mite o la subjectivitat. Segonament, perquè aplicar la definició original de diglòssia implicaria acceptar que ens les havem amb una situació desigual però estable, ens duria a l'obsessió pel tema del prestigi i no permetria d'interpretar els comportaments d'importantes bosses de població estrictament monolingüe castellana. Finalment, perquè servir-se de l'ampliació del concepte de diglòssia proposat per Fishman augmentaria considerablement la confusió característica de les dues opcions anteriors sense aportar, a canvi, beneficis metodològics i millores interpretatives d'alguna importància.

II.- LA COMUNITAT LINGÜÍSTICA CATALANA

1. COMUNITAT LINGÜÍSTICA.

1.1. Difícils definicions.

A pesar de la tendència -hom diu que natural- a associar-se que els bípeds de la nostra espècie manifesten, no resulta gaire senzill posar-se d'acord sobre quina podria ésser la millor definició per a entitats amb dimensions majors i estructura més complexa que el que els sociòlegs denominen "petit grup".

En el camp de la sociolingüística, tampoc no hi ha hagut una coincidència generalitzada a l'entorn del concepte de comunitat lingüística (*speech community* o *linguistic community*, en l'original anglès), que constitueix una unitat bàsica d'anàlisi, imprescindible com a marc d'aplicació del mètode sociolingüístic, que és fonamentalment situatiu i extensional (Aracil, 1982: 81-82). Al capdavant, la delimitació serà sempre imprescindible per a la descripció i per a la comparació de les entitats descrites. D'altra banda, comunitat lingüística i varietat lingüística comparteixen l'avantatge d'ésser nocions "neutres" aplicables, sense valoracions preliminars, a realitats de dimensions diverses, segons el grau d'abstracció escollit en cada cas. Com diu Fishman,

"Speech community (...), like variety, is a relative term. Unlike other societal designations it does not imply any particular size nor any particular basis of communality. (...) A speech community may be as small as a single closed interaction network, all of whose members regard each other in but a single capacity." (Fishman, 1.971: 232)

Així doncs, no existeix un límit a l'hora de delimitar una comunitat lingüística, que tant pot ésser una nació o un Estat, com una classe social o una banda;

en definitiva, es pot tractar de gairebé qualsevol tipus de grup social, ja que l'enfocament sociolingüístic permet de seleccionar i delimitar aquells fragments de la realitat que han d'ésser considerats en cada moment. Naturalment, les comunitats de grandària diferent presenten també diferències importants, sobretot pel que fa a l'amplitud de llur repertori verbal, designació que inclou el conjunt de varietats lingüístiques alternatives de què se serveixen els membres de cada comunitat. El repertori verbal manté un íntim paral·lelisme amb el repertori funcional del grup i amb les seves dimensions i el grau d'estratificació interna. Tanmateix, hem vist que fins i tot agrupacions tan petites i homogènies com els indis recol·lectors de Great Bassin posseeixen un repertori més ampli del que en principi hom podria suposar. Les varietats que constitueixen el repertori verbal són dialectes socials i geogràfics, nivells més o menys formals...; en definitiva discursos funcionalment especialitzats, entre els quals ocupa una posició privilegiada i característica la varietat estàndard, dotada d'un alt valor simbòlic i aglutinant

per a tota la comunitat i que, des d'una perspectiva estructural, contribueix a diferenciar la llengua de la comunitat de les llengües veïnes o afins. *

"(...) the standard variety of a language is likely to be that variety that stands for the nation as a whole and for its most exalted institutions of government, education, High Culture in general." (Fishman, 1.971: 234)

Una característica de les comunitats grans i diversificades -com la nació o la regió- consisteix justament, segons Fishman (Fishman, 1.971: 232-234), en el fet que algunes de les varietats lingüístiques que integren llur repertori són adquirides i reforçades mitjançant la interrelació verbal efectiva de reticles (networks) concrets, mentre que d'altres -com la llengua estàndard- ho són en virtut de reticles que gairebé mai no poden existir en sentit físic. En aquests casos, l'adquisició és garantida per la força de la integració simbòlica, referida a la comunitat de la qual els parlants se senten membres, encara que no sempre en puguin tenir experiències d'interrelació verbal efectiva. La varietat estàndard és la més "segura" per a aquells actes de comunicació en què l'emissor no pot de cap manera conèixer els nombrosos i distints receptors possibles, tal i com ocorre en les situacions provocades pels mass-media, els llibres de text, les circulars, els documents legals... En definitiva, la majoria de les circumstàncies que depassen allò que Erving Goffman i els sociòlegs de la vida quotidiana

denominen moviments o jugades (move): unitats d'anàlisi restringibles als encontres cara a cara, entre un nombre limitat de subjectes. (vid: Wolf, 1.979: 28-34)

Per diversos motius, encunyar una definició satisfactòria de comunitat lingüística no és tan senzill com acceptar que ens les havem amb una designació no valorativa. L'obligada interacció que s'instaura entre els mecanismes lingüístics de la societat i els mecanismes socials de la llengua dificulta extraordinàriament qualsevol definició orientada per criteris exclusivament lingüístics o exclusivament sociològics.

Els lingüistes que s'han interessat per aquesta noció (John Lyons, Leonard Bloomfield, Charles Hockett...) no han eixit del clos de la lingüística estricta i han proposat definicions que, com la de Lyons, resulten clarament insuficients: "Speech community: all the people who use a given language (or dialect)." (cit. per: Hudson, 1.980: 25). La raó d'aquesta insuficiència es troba en el fet que parteixen d'una concepció restringida de la llengua, considerada únicament com a instrument de comunicació i intercanvi, la qual cosa duu a desentendre's de la seva complexitat, en tant que fet social:

"It is not merely a carrier of content, whether latent, or manifest. Language itself is content, a referent for loyalties and animosities, an indicator of social statuses and personal relationships, a marker of situations and topics as well as of the societal goals and the

large-scale value-laden arenas of interaction that typify every speech community." (Fishman, 1.971: 219)

Més adequada resultaria, sens dubte, una definició que, com la de William Labov, reculli la importància de compartir determinades normes que no es refereixen estrictament a l'estructura de la llengua:

"The speech community is not defined by any marked agreement in the use of language elements, so much as by participation in a set of shared norms; these norms may be observed in overt types of evaluative behaviour (...), and by the uniformity of abstract patterns of variation which are invariant in respect to particular levels of usage." (cit. per: Hudson, 1.980: 27)

Semblantment, Joshua A. Fishman ha definit la comunitat lingüística, referint-se literalment a norms. El seu ampli concepte de la llengua -suara esmentat- em duu a creure igualment que no es refereix a normes d'estructura, sinó a normes d'ús lingüístic: "A speech community is one, all of whose members share at least a single speech variety and the norms for its appropriate use." (Fishman, 1.971: 232)

Una opinió ben característica i contrastada és la de Robert Le Page, que es significa pel fet d'incloure un aspecte nou i fonamental, que convé no perdre de vista. Aquest aspecte nou consisteix en la consideració de les actituds dels individus en la configuració dels grups; és a dir -essencialment- la creença de formar o no part d'una comunitat donada. Com hi haurà ocasió de veure més endavant, aquesta qüestió és primordial a l'hora

de descriure el grau de cohesió interna de les comunitats lingüístiques, especialment de les sotmeses a un procés de minorització. En realitat, Le Page obvia el concepte de comunitat lingüística i considera l'individu situat en un espai multidimensional, definit per la presència dels diversos grups que ell mateix distingeix en la societat:

"Each individual creates the systems for his verbal behaviour so that they shall resemble those of the groups or groups with from time to time he may wish to be identified, to the extent that

- a. he can identify the groups,
- b. he has both opportunity and ability to observe and analyse their behavioural systems,
- c. his motivation is sufficiently strong to impel him to choose, and to adapt his behaviour accordingly,
- d. he is still able to adapt his behaviour." (cit. per: Hudson, 1.980: 27)

Sembla, en definitiva, indiscutible que una comunitat lingüística no pot ésser definida satisfactòriament per referència a factors exclusivament lingüístics. De la mateixa manera que ja és prou difícil de destriar què és llengua i què és dialecte, sense recórrer a aspectes funcionals (vid. Haugen, 1.966a), igualment cal considerar factors sociològics i psico-sociològics, en el moment de definir i delimitar la comunitat lingüística. En aquest sentit, ha assolit un cert èxit la definició següent de John Gumperz, assumida per Fishman i recollida per diversos autors (per exemple, Hudson, 1.980 i Bolaño, 1.982):

12

"We will define it as a social group which may be either monolingual or multilingual, held together by frequency of social interaction patterns and set off from the surrounding areas by weaknesses in the lines of communication. Linguistic communities may consist of small groups bound together by face-to-face contact or may cover large regions, depending on the level of abstraction we wish to achieve." (Gumperz, 1.962: 463)

Observem que aquesta definició -entre d'altres aspectes que oportunament seran comentats- es refereix explícitament a la importància de les interaccions, a la vegada que insinua l'existència, anticipada per Fishman, d'interaccions face-to-face i d'interaccions que només són possibles, en virtut de la integració simbòlica. Comparada aquesta definició amb d'altres de més o menys conegudes, hom arriba a la conclusió que és possible d'aïllar tres factors decisius en la configuració d'una comunitat lingüística:

a/ comunitat de llengua i normes d'ús.

b/ comunitat d'interaccions: -reals.

-simbòliques.

c/ comunitat d'actituds.

Considerant aquests factors, proposo una definició que inclogui els trets essencials del concepte.

Entendrem per comunitat lingüística un grup social que posseeixi en comú, almenys, una varietat lingüística i les normes d'ús corresponents, que es manté cohesionat i es diferencia dels altres grups per l'existència d'una xarxa d'interaccions -reals i simbòliques- freqüents

i que comparteix actituds lingüístiques consensuades i una mateixa escala de valors, pel que fa a l'ús lingüístic i al seu significat social.

Deliberadament, m'he referit en tot moment a comunitat lingüística, el terme més en voga entre els sociolingüistes contemporanis i he obviat conceptes que hi tenen a veure, però que corresponen a d'altres disciplines científiques i/o que resulten poc precisos per a les nostres finalitats: ètnia, grup de llengua materna... D'altra banda, és evident que no desconec ni menystinc les profundes imbricacions --no sempre paral·leles, però-- entre comunitat lingüística i comunitat nacional. No se m'escapa que un conflicte lingüístic implica sovint un conflicte nacional, ni que assimilació lingüística equival, generalment, a assimilació nacional Al capdavant, la meua orientació està centrada fonamentalment en l'anàlisi dels factors extra-lingüístics del procés de substitució. Tanmateix, renuncio explícitament a iniciar una llarga digressió per interrogar-nos, un cop més, sobre el sentit de les relacions entre llengua i nació --tema que, d'altra banda, ha inspirat una densa bibliografia-- i no ho faig pas per desídia, sinó perquè m'allunyaria excessivament i innecessàriament dels objectius declarats d'aquest estudi.

1.2. Existeixen comunitats lingüístiques bilingües?

12

Els components de la darrera definició que proposava havien estat anticipats en part i, en qualsevol cas, m'hi referiré sovint, així que, en aquest moment, només en desenvoluparé un aspecte, possiblement el més conflictiu, que ha rebut interpretacions ben diverses. He dit que una comunitat comparteix les varietats d'un repertori lingüístic, però cal plantejar-se i determinar si una comunitat pot posseir més d'una llengua. Pel que fa a aquesta qüestió, sovintegen els qui, com Fishman, s'inclinen a pensar que el monolingüisme no és un tret essencial i definitori de les comunitats lingüístiques. De fet, sabem que són extraordinàriament nombroses les situacions en què els parlants se serveixen alternativament de dues llengües. Segons la sociolingüista mexicana Sara Bolaño,

"En una comunidad lingüística no es necesario que todos sus miembros utilicen la misma lengua; de hecho (...) existen comunidades multilingües, aunque es indispensable que estos empleen las mismas variedades en ocasiones similares." (Bolaño, 1.982: 41)

Després de referir-se a una sèrie de treballs realitzats per lingüistes i antropòlegs, que consideraven exclusivament comunitats caracteritzades per la possessió d'una sola llengua (amb els nivells estilístics i els dialectes corresponents), John Gumperz, autor d'un article bàsic sobre el particular (Gumperz, 1.962), en el qual apareixia la definició que anteriorment he recollit, expressà una constatació inicial molt important: **There**

are no a priori grounds which force us to define speech communities so that all members speak the same language."

(Gumperz, 1.962: 463)

Si novament recordem la definició de Gumperz, caldrà destacar les referències a la interacció freqüent, la qual cosa constitueix un factor essencial, a l'hora d'interpretar l'aparició de profundes clivelles en la consciència lingüística de les comunitats sotmeses a un procés de minorització, ja que la interacció no únicament garanteix la relació eficaç entre els membres de la comunitat, sinó que constitueix un instrument de cohesió interna -i de diferenciació envers les altres comunitats- de primera magnitud. Recordem un cop més la necessitat de la integració simbòlica entre els membres del grup que assegura i garanteix l'adquisició de la varietat estàndard i possibilita el que hom podria anomenar un clima mutu de confiança, que avaluï l'eficàcia dels usos d'aquesta varietat. Quan aquestes interaccions (tant les efectives com les simbòliques) esdevenen més i més infreqüents -a mesura que la llengua expansiva s'interposa entre els diferents grups primaris o regionals d'una comunitat lingüística- aquesta llengua (la dominant) es converteix, cada cop més, en lingua franca entre grups i individus que inicialment havien compartit la mateixa varietat i n'havien estat conscients.

A pesar de la solidesa de la definició de Gumperz, no puc deixar d'esmentar-ne un punt conflictiu o discutible, especialment quan cal prendre disposicions de caire metodològic i propedèutic. Una objecció seriosa es desprèn del fet que ~~si abans hom admet~~ que el bilingüisme és un fenomen dels individus i no de les societats-constituiria ara una severa contradicció acceptar l'existència de comunitats bilingües. En conseqüència, aquest ha d'ésser considerat un aspecte molt discutible de la definició de John Gumperz. De fet, no menys reconeguda que la seva és l'opinió de William F. Mackey -especialista notable en temes de bilingüisme-, el qual ha afirmat sense reserves:

"If language is the property of the group, bilingualism is the property of the individual. An individual's use of two languages supposes the existence of two different language communities; it does not suppose the existence of a bilingual community." (Mackey, 1.962: 554)

Segons Mackey, una comunitat enterament bilingüe només podria ésser interpretada com un conjunt dependent o subordinat d'individus que tenen poderosos motius -de molt diversa índole- per ésser bilingües: "The bilingual community can only be regarded as a dependent collection of individuals who have reasons for being bilingual." (Mackey, 1.962: 554-555)

En realitat, fins i tot en el cas que a l'entorn de la comunitat C existeixi un franja variable d'individus

122

bilingües, sovint això únicament demostra que aquests individus es troben en fase d'aculturació (assimilació per part de C) o de deculturació (allunyament de C i integració en una altra comunitat). Adhuc en el cas hipotètic d'una comunitat lingüística autosuficient, no dependent i centrada en ella mateixa, en què tots els individus manifestessin una competència idèntica en dues llengües es tendiria -a la curta o a la llarga- a conservar una única llengua, per tal com les funcions lingüístiques de la comunitat no patirien cap restricció i es desenvoluparien més "econòmicament", sense que el conjunt dels seus membres hagués de sotmetre's al sobre esforç de duplicar la seva competència comunicativa.

Ara bé: si les dues llengües estiguessin implicades en una distribució funcional complementària (per exemple, formal/informal) és evident que no hom podria parlar de comunitat bilingüe, sinó que ens les hauríem amb una situació diglòssica o de conflicte lingüístic. Fins i tot si la totalitat o la gran majoria dels membres d'una comunitat donada coneixen i usen dues llengües diferents (la pròpia i la de la comunitat a la qual es troben políticament, culturalment o socialment subordinats), no es pot pas afirmar que es tracta d'una comunitat bilingüe. L'existència d'una situació de bilingüisme unilateral generalitzada (en què només els individus de la comunitat subordinada es veuen obligats a usar i conèixer l'altra

llengua) i la interposició de la llengua majoritària, que actua com una mena de corredor indefugible entre la minoritzada i la resta del món són, justament, dues característiques fonamentals del procés de minorització lingüística -com veurem en el capítol següent- i no pas d'una comunitat bilingüe.

En aquest cas, la comunitat lingüística catalana -o basca, o gallega- es converteixen de facto en subconjunts de la comunitat espanyola o castellana, però això és substancialment diferent d'afirmar l'existència d'una comunitat bilingüe catalano-espanyola o basco-espanyola. Per tant, hom pot afirmar objectivament que -per motius ben coneguts- el castellà forma part del repertori verbal de les comunitats basca o catalana, però no és pas sense forçar considerablement el concepte, que hom pot afirmar que aquestes comunitats són bilingües.

Tot plegat, em duu a sospitar que -en alguns casos- quan hom fa bandera de l'existència de comunitats bilingües, hi podem descobrir, com en la defensa del bilingüisme, alguns components ideològics. ¿Per què si no, hom ha insistit a considerar bilingües comunitats com la bretona, l'occitana o la gallega i, en canvi, ningú no ha titllat de bilingües comunitats nord-europees, on l'anglès -a través de l'escola i en tant que llengua internacional de relació- és ben conegut per una part

substancial de la població?

En segon lloc, es fa difícil d'imaginar l'existència de comunitats bilingües, en la mesura que per definició -recordem el concepte fishmanian de llenguatge-, llurs membres haurien de compartir no només dues estructures lingüístiques diferents, sinó també diferents i/o oposades lleialtats, animositats, actituds, models d'integració simbòlica, etcètera. Aquesta duplicitat esdevé senzillament impossible, per tal com la definició mateixa de lleialtat lingüística, per exemple, exclou la possibilitat de l'ambivalència; si més no, si no és a costa de greus estralls psico-socials, com els que es produeixen en les situacions de conflicte lingüístic. D'altra banda, admetre que poden existir amb plenitud i sense interferències actituds lingüístiques ambivalents, equivaldria a invalidar des de les seves arrels la vastíssima experiència d'anàlisis actitudinals que parteixen d'un supòsit a bastament demostrat: que en tota comunitat lingüística -com en els grups socials, en general- hi ha una tendència a desenvolupar actituds comunes envers els interessos que afecten el grup, per part de tots els individus.

En resum, hom pot dir que si bé les varietats dominants acaben integrant-se plenament -si més no, en una fase avançada del procés de minorització- en el repertori verbal de les comunitats subordinades, a mesura

que llurs membres van veient-se obligats a servir-se de la llengua dominant, no és menys cert que això no implica acceptar l'existència de comunitats bilingües equilibrades, per les raons exposades. En tot cas, caldrà referir-se a comunitats minoritzades o absorbides o a comunitats immerses en una situació conflictiva. Cercant un cop més garanties que confirmin aquesta afirmació, apporto l'opinió de tres prestigiosos psicolingüistes:

"Whether speaking one or five languages, all individuals belong to at least one speech community, a community all of whose members share at least a single speech variety and the norms for its appropriate use." (Bouchard, Giles i Sebastian, 1.982: 1)

Finalment, cal reconèixer que una altra qüestió ben diferent fóra la interpretació política i ideològica del fenomen de la cohabitació, en un mateix espai socio-geogràfic, d'individus que són parlants nadius de la llengua minoritzada i d'individus integrants d'un allau migratori de grans dimensions i difícil assimilació, que usen -sovint de forma exclusiva- la llengua dominant. Aquest fenomen, que es produeix en molts indrets de la comunitat catalana, provoca friccions que han esdevingut un dels terrors més constants de la interpretació catalana del fenomen migratori.

Generalment, han prevalgut les interpretacions optimistes de la viabilitat de la integració, almenys durant els anys en què l'economia del Principat visqué

100

moments d'eufòria i expansió. Rarament s'ha parlat de l'efectivitat de la immigració massiva -que l'any 1.970 superà els índex màxims de tota la història de les migracions a l'Argentina i als Estats Units (Termes, 1.984: 132)- i això no s'ha fet, segurament, per una envitricollada mescla de motius: la por al revifament del lerrouxisme i a les desqualificacions i l'endèmica timidesa de les reivindicacions de la comunitat subordinada¹. Molt encertadament, el sociòleg Salvador Giner s'ha referit a aquesta perplexitat, tot dient:

"Totes les invasions pacífiques creen neguit entre la gent civilitzada, car hi ha la por a la manifestació d'un prejudici inconfessable i innoble contra els nousvinguts que no són gens culpables del mal que fa la seva existència." (Giner, 1.985: 19, 20)

Amb raó se'm podria acusar d'idealisme i de reduccionisme si deixava creure que el conflicte lingüístic cata'à és això, senzillament: un conflicte referit de manera estricta a la diferència de llengües i si, fent taula rasa de l'estratificació social i la diversitat interior de cada grup, admetia l'existència d'una frontera nítida entre les dues comunitats de llengua. Evidentment, no ho crec pas així, però tampoc no m'aturaré ara a explicar-ho. Els sociolingüistes catalans han analitzat

(1).- Curiosament, va ésser des d'una publicació estatal -del Ministerio de Información y Turismo, més exactament- que es reconegué la manipulació de la immigració com a factor d'aculturació: "una castellanización por debajo, progresiva y constante, acompasada al ritmo expansivo de la industria e impulsada por diferentes índices de natalidad." (cit. per Termes, 1.984: 179)

acuradament i des d'una perspectiva àmplia el fenomen migratori -recordem especialment les múltiples aportacions de F. Vallverdú, per exemple- així que, per una vegada, prou se'm pot permetre que aquest estudi es refereixi principalment a les accions i les situacions dels parlants del català, dels quals hom tendeix -massa precipitadament- a creure que tot està dit o que tot és prou evident com per no haver de dir-ho. Naturalment, aquesta elecció és científica i no emotiva, explícita i coherent amb els propòsits d'aquest estudi.